

Werkprogramma 2013 van de Stichting InnovatieNetwerk

Postbus 19197
3501 DD Utrecht
tel.: 070 378 5653

internet: www.innovatienetwerk.org

Het ministerie van EL&I nam het initiatief tot en financiert InnovatieNetwerk.

ISBN: 978 – 90 – 5059 – 506 – 3

Overname van tekstdelen is toegestaan, mits met bronvermelding.

Rapportnr. 13.3.068, Utrecht, februari 2013.

Inhoud

1.	Inleiding	1
2.	Werkprogramma 2013	3
2.1	Land- en tuinbouw en agribusiness	3
2.1.1	Veehouderij ontketend	5
2.1.2	Schaal en vertrouwen	9
2.2	Alliantie met SIGN (Stichting Innovatie Glastuinbouw Nederland)	10
2.2.1	Naar een renderende primaire sector	11
2.2.2	Arbeid: naar bevlogen werknemers en werkgevers	12
2.2.3	Tuinbouw in verbinding met de samenleving	14
2.2.4	Vernieuwing van het Innovatielandschap	16
2.3	Alliantie met Courage (melkveehouderij)	17
2.3.1	Efficiëntiesprong tegen verspilling	18
2.3.2	van MVO naar MTW	19
2.3.3	Horizontale ketens	22
2.3.4	Mijn vriend de klant	23
2.4	Alliantie met Kiemkracht (akkerbouw)	25
2.4.1	Duurzame eerlijke (lupine)ketens	25
2.4.2	M€€rwaarde uit het eigen bedrijf	27
2.4.3	Water, te nat, te droog en te zout	30
2.5	Naar een duurzame, renderende Noordzeevervisserij	33
2.6	Natuur, landschap en ruimte	36
2.6.1	Natuur en Landschap: naar een evenwicht tussen behoud, beleving en benutting	36
2.6.2	Grond als sleutelfactor voor Ruimtelijke Kwaliteit	44
2.7	Alliantie met STIRR (Stichting Innovatie Recreatie en Ruimte)	45
2.7.1	Financiering innovatie	45
2.7.2	Verbinding tussen kennis en innovatie	46
2.8	Voeding	48
2.8.1	Voedsel voor de stad	48
2.8.2	Samen goed eten	50
2.8.3	Consument aan zet	51
3.	Organisatorische aangelegenheden	55
	Bijlage 1: Afsloten concepten	59

1. Inleiding

Op 1 december 2012 is de Stichting TKI InnovatieNetwerk opgericht. Deze stichting heeft de volgende doelstelling:

Het ontwikkelen én in de praktijk doen brengen van grensverleggende innovaties gericht op het op gang brengen van doorbraken in maatschappelijke problemen.

De stichting heeft een link met het topsectorenbeleid en is gepositioneerd tussen de topsectoren Agri&Food en Tuinbouw&Uitgangsmaterialen. Het Ministerie van EZ garandeert een programma- en organisatiebijdrage voor een periode van 4 jaar (2013-2016).

Deze stichting neemt de taken over van InnovatieNetwerk dat in 2001 is opgericht door de toenmalige minister van landbouw. Die organisatie was gericht op de domeinen land- en tuinbouw en agribusiness, voeding en natuur en landschap. De TKI stichting InnovatieNetwerk handhaaft deze brede oriëntatie .

De inbedding binnen de structuren van de topsectoren biedt extra mogelijkheden om de samenwerking met het bedrijfsleven verder te versterken. InnovatieNetwerk heeft daarbij als uitdaging haar specifieke niche te bewaken: gerichtheid op de langere termijn en grensverleggende innovaties, met betrokkenheid van innovatieve topondernemers (of maatschappelijke partijen) en sterk in het mobiliseren en tot innovatie brengen van nieuwe én bestaande kennis met een blik over de grenzen van sectoren heen. Het voegt daarmee iets wezenlijks toe aan de hoofdlijn van aanpak binnen de topsectoren, zoals ook is onderkend door het bedrijfsleven. Samen met het nieuwe bestuur zal de strategische herpositionering verder vorm gegeven worden.

Het 5-jaars werkprogramma van InnovatieNetwerk is in de kern te karakteriseren onder 1 motto: **Innovatieve dwarsverbindingen voor groene groei.**

Maatschappelijke en economische activiteiten kunnen zich niet meer ontwikkelen in een zeker isolement. Verbinding met anderen is in toenemende mate basis voor een gezonde toekomst. Het kan gaan om nieuwe verbindingen of het herstellen van verbindingen die de afgelopen decennia om wat voor reden dan ook verloren zijn gegaan. Boeren, vissers en recreatieondernemers die zich echt weten te verbinden met markt en consument (en daarnaar handelen) hebben goede economische perspectieven. Als de intensieve veehouderij er in slaagt écht in verbinding te komen met de samenleving dan hoeven we het niet meer te hebben over de licence to produce . De basis voor duurzame consumptie

(en daarmee duurzame productie) ligt bij het herstellen en vernieuwen van de relatie tussen burgers en hun eetpatroon, inclusief de wijze waarop voedsel geproduceerd wordt. Als de natuursector er in slaagt om het ecologische paradigma te vermaatschappelijken en nieuwe (profijtelijke) verbindingen weet te leggen met andere sectoren dan ontstaan er geheel nieuwe kansen op het vlak van de ontwikkeling en het beheer van natuur en landschap. Het gaat dan om dwarsverbindingen die we op dwarse, ongebruikelijke manieren gaan leggen om tot groene groei te komen.

Wij kunnen ons werk slechts doen bij gratie van de bevlogen betrokkenheid van honderden partners. InnovatieNetwerk is niet alleen creatief maar is vooral een organisatie die mensen en partijen met ideeën en concepten aan elkaar verbindt, de juiste kennis en competenties weet te mobiliseren, die processen van conceptontwikkeling en –realisatie start en zo nodig de bestuurlijke en juridische condities doet ontstaan om grensverleggende innovaties kansrijk te maken. We vertrouwen erop dat die brede inspirerende samenwerking ook in een nieuwe setting in 2013 doorgaat.

2. Werkprogramma 2013

In dit hoofdstuk zijn enkele thema's kernachtig beschreven die de stichting TKI InnovatieNetwerk overneemt van haar voorganger. Uitgebreide thema-analyses zijn te vinden op de website (www.innovatienetwerk.org) evenals meer gedetailleerde informatie over de concepten waar aan gewerkt wordt. Naast deze nieuwe thema's staan de activiteiten in samenwerking met het bedrijfsleven via de allianties SIGN, Courage, Kiemkracht, Noordzeevisserij en STIRR.

Het werkprogramma is geordend in drie clusters:

- Land- en tuinbouw en agribusiness
- Natuur, landschap en ruimte
- Voeding

In 2012 is het werk aan 11 concepten afgerond. Een overzicht is opgenomen in bijlage 1, waarbij ook kort is aangegeven wat deze concepten hebben opgeleverd.

Er loopt nog een beperkt aantal concepten door gebaseerd op de agenda van de vorige periode. Dat zijn concepten die dicht bij realisatie in de praktijk zitten. Het zou kapitaalvernietiging zijn om daar nu mee te stoppen.

2.1 Land- en tuinbouw en agribusiness

Het grootste deel van het werk binnen dit cluster vindt plaats in samenwerkingsverbanden met het bedrijfsleven. De agenda's voor deze allianties worden apart beschreven. Daarnaast werken we aan twee thema's, die de nodige raakvlakken hebben:

“Veehouderij Ontketend” en “Schaal en Vertrouwen”.

De activiteiten binnen dit cluster hangen inhoudelijk nauw samen met die binnen de topsectoren. Maar zoals reeds in de inleiding betoogd voegt onze benadering iets wezenlijks toe: gericht op paradigmaveranderingen en doorbraken, positie gevend aan de systeemuitdaggers en innoveren over de grenzen van sectoren heen.

Tabel 1: Overzicht thema's en concepten Land- en tuinbouw en agribusiness

	<i>Thema</i>	<i>Concept</i>	<i>Fase</i>
	Veehouderij Ontketend	Meat Your Own	Ontwikkeling
		Markt voor mest	Ontwikkeling/Realisatie
		Antibioticavrije ketens	Ontwikkeling/Realisatie
		ECOFERM!	Realisatie
		Varkenshof	Ontwikkeling
	Schaal en vertrouwen	HACCP-light	
SIGN	Naar een renderende primaire sector	Eigen retailkanalen	Realisatie
		Polydome	Ontwikkeling/Realisatie
		Rendabele ketens voor Duitse afnemers	Oriëntatie
		Good Food Fund	Oriëntatie
		Tuinbouw als één bedrijf	Ontwikkeling
	Arbeid: naar bevlogen werknemers en werkgevers	Work is gaming: Glas Werkt	Ontwikkeling/Realisatie
	Tuinbouw in verbinding met de samenleving	Food Events	Realisatie
		Verticale kas als icoonproject Westland	Ontwikkeling
		Goed Weer Garantie Vakantiepark: Rozenhof en Aardbeienrijk	Ontwikkeling
		Kassen in de toekomst: licht en drijvend	Realisatie
		Kas op Niveau	Ontwikkeling/realisatie
	Vernieuwing van het innovatielandschap		
Courage	Efficiëntiesprong tegen verspilling	Fotonenboer	Realisatie
		Carbonbanking	Ontwikkeling
	Van MVO naar MTW	Koeientuin	Realisatie
		Biobankier	Ontwikkeling
		ZuivelNatuur	Realisatie
		Bedrijfsontwikkeling door co-creatie	Realisatie
		Amazing Grazing	Ontwikkeling
	Horizontale Ketens	Courage Carrousel	Realisatie

		Je veearts als CVO	Ontwikkeling
	Mijn vriend de klant	Facekoe	Ontwikkeling
Kiemkracht	Duurzame eerlijke (lupine)-keten	LupiCoop	Ontwikkeling
		Lupinevarken (was Boerenbrok)	Ontwikkeling/Realisatie
		Lupine: goed voor u!	Ontwikkeling
		Lupineteelt	Realisatie
	M€€rwaarde uit het eigen bedrijf	GreenFertilizer	Ontwikkeling
		Akkervarken	Ontwikkeling
		Hoersch Goud	Realisatie
		Nieuwe oude gewassen	Realisatie
		SlowFarm	Ontwikkeling
	Water: te nat, te droog, te zout	Waterhouderij 2.0	Realisatie
		Waterkennisstromen	Ontwikkeling
Overige doorlopende concepten		Smartbot-AgroBot	Ontwikkeling
		Biochar: klimaatreddende bodem	Ontwikkeling
Noordzee-visserij	Naar een duurzame, renderende Noordzee-visserij	Naar nieuwe energie	Ontwikkeling
		Van visser naar multipurpose maritiem ondernemer	Ontwikkeling
		Het neusje van de zalm	Realisatie
		Privaat bio-marien innovatie netwerk	Oriëntatie
		De zee als ecologisch én economisch kapitaal	Oriëntatie

2.1.1. Veehouderij Ontketend

Het doel van dit thema is te komen tot nieuwe ketens, met nieuwe spelers en nieuwe verdienmodellen, die een kiem leggen voor de transitie naar een meer duurzame, maatschappelijke geaccepteerde veehouderij. De focus ligt daarbij op de intensieve veehouderij, met name de varkenshouderij. In 2012 hebben we verschillende nieuwe projecten opgestart.

Een belangrijke potentiële bron voor veranderingen in de veehouderij ligt bij de **verbinding met de burger/consument**. Bij een deel van de bevolking leeft een oprechte

bezorgdheid over de omgang met de dieren (welzijn, gezondheid) en de effecten op de omgeving (emissies van schadelijke stoffen, waaronder virussen, landschappelijke kwaliteit). Ook zijn er veehouders die het anders willen doen. Door beide groepen met elkaar te verbinden in het project Meat Your Own willen we nieuwe, meer duurzame ketens laten ontstaan.

In het huidige **prikkelsysteem** rond de intensieve veehouderij zitten diverse perverse koppelingen, die onduurzame praktijken in stand houden. Voorbeelden zijn de mestwetgeving, die hergebruik van grondstoffen uit mest belemmert. Of de dienstverlening rond diergezondheid, die het gebruik van antibiotica in de hand werkt. In onze projecten Markt voor Mest en Antibioticavrije Ketens willen we laten zien dat het anders kan door andere prikkels in de keten.

Systeemuitleiders, ondernemers met een andere visie die concrete stappen willen zetten om deze te realiseren, zijn essentieel om tot verandering te komen. In onze projecten geven we hen de ondersteuning en de ruimte om uit te groeien tot de nieuwe rolmodellen voor de sector. Het gaat dan bijvoorbeeld om een afvalverwerker die waardevolle grondstoffen uit mest haalt (Markt voor mest), een hovenier die een compleet nieuw stalsysteem ontwikkelt (Varkenshof) of een kalverhouder die eendenkroos en algen kweekt om zijn reststromen volledig op het eigen bedrijf te benutten (ECOFERM).

Concepten

Meat Your Own

Doel van Meat Your Own is om nieuwe verbindingen tot stand te brengen tussen vleesproducenten en –consumenten, zodat enerzijds consumenten invloed krijgen op de manier van vlees produceren en verwerken (co-creatie) en anderzijds producenten een grotere markt vinden voor hun producten en hiervoor een eerlijke prijs ontvangen. In 2012 hebben we via crowdsourcing (Battle of Concepts) ideeën verzameld. De meest innovatieve zijn gepubliceerd in het boekje 'Pig your own'. Verder is er een website gemaakt (www.meatyourown.nl), een Facebookpagina (www.facebook.com/MeatyourOwn) en een twitteraccount (www.twitter.com/meatyourown). De eerste ideeën zijn voorgelegd aan een groep van ca. 45 producenten en consumenten. Vervolgens zijn enkele concrete initiatieven ontwikkeld, die in 2013 zullen worden uitgebouwd.

1. Cocreatie platform. In samenwerking met thegreenbee (www.thegreenbee.nl) zijn we begonnen met het opzetten van een digitaal platform - een soort datingsite - waarop

consumenten en producenten kunnen matchen op basis van hun wensen- c.q. productieprofielen. Via dit platform kan de consument met de producent in discussie gaan en vinden ook transacties plaats.

2. KoKeten is een concept om consumenten (de 'Koketeraars') en producenten (de 'Boeren') met elkaar te laten samenwerken in het [KoKreateur Foodlab](#) om zo nieuwe bijzondere producten te creëren en deze gezamenlijk op de markt te brengen. Daarnaast zijn we in gesprek met diverse organisaties over nieuwe initiatieven die we vanuit Meat Your Own kunnen opzetten. Dit concept wordt ontwikkeld in samenwerking met het thema Voeding.

Markt voor mest

Dit concept is gericht op het oplossen van het mestprobleem via het ontwikkelen van markten en ketens voor waardevolle grondstoffen uit mest. Samen met een Twence, Cogas, ForFarmers en LTO Noord zijn in 2012 stappen gezet om voor de regio Oost-Overijssel en de Achterhoek een keten te ontwikkelen, die grondstoffen uit mest tot waarde brengt. In eerste instantie gaat het daarbij om energie en mineralen.

De animo voor het oprichten van een ketenbranche-instituut voor het hergebruik van grondstoffen uit mest - naar analogie van soortgelijke initiatieven in de papier-, auto- en witgoedbranche - bleek vooralsnog gering. Mogelijk brengt de verplichting tot mestverwerking, die volgend jaar wordt ingevoerd, hierin verandering.

Met de BOM, SRE en Avans Hogescholen is een studie uitgevoerd naar de waarde van nicheproducten op basis van mest. Enkele ideeën uit deze studie worden in 2013 nader onderbouwd en uitgewerkt.

In samenwerking met Wetsus is een workshop gehouden "Mestverwerking ontmoet waterwereld". Dit om kruisbestuiving tussen mestverwerking en waterzuivering te bevorderen. Dit heeft geleid tot een paar concrete ideeën die door deelnemers uit beide domeinen worden opgepakt.

Zolang er een overschot aan mest bestaat blijft het lastig om de waardevolle componenten uit mest te valoriseren. Om schaarste te creëren moeten grote volumes mest buiten de landbouw worden afgezet. In het project "Vliegen op mest" verkennen we de mogelijkheden om uit mest biobrandstoffen voor vliegtuigen te maken. Enkele luchthavens hebben hiervoor belangstelling getoond, mede ingegeven door van overheidswege opgelegde duurzaamheidsdoelstellingen. Tenslotte wordt in 2013 gewerkt aan een nieuw businessmodel voor de mineralenvoorziening in de landbouw, afgeleid van de modellen van de Low Cost Carriers in de luchtvaart (Easyjet, Ryanair).

Antibioticavrije ketens

Het ontwikkelen van twee ketens, één in de varkenshouderij en één in de pluimveehouderij, die zonder antibiotica kunnen produceren. De eerste inventariserende fase is eind 2011 afgerond en heeft door bewustwording bij de deelnemende bedrijven al tot een flinke vermindering van het antibioticagebruik geleid. In 2012 is de “Keten Duurzaam Varkensvlees” (KDV) gestart met de opschaling naar 30 deelnemende bedrijven, die de uitdaging aan willen gaan om echt antibioticavrij te produceren. In de pluimveehouderij heeft slachterij 2 Sisters Storteboom samen met fokkerij Aviagen EPI de uitdaging opgepakt. Daarbij wordt gewerkt met circa 48 pluimveehouders uit alle schakels van de keten. Naast de fokkerij worden ook broederijen, mengvoerbedrijven en dierenartsen nauw betrokken.

In 2013 worden de resultaten voor beide ketens gemonitord. Nu is al duidelijk dat de sturing vanuit de gehele keten cruciaal is om de noodzakelijke gedragsverandering bij de veehouders en hun adviseurs te bereiken.

ECOFERM!

Een ECOFERM is een Cradle to Cradle kringloopboerderij die reststromen hergebruikt en zo naast het hoofdproduct (vlees, vis, eieren) ook energie, algen en schoon water produceert.

In 2012 is samen met AlgaePrac van WageningenUR een voorziening opgezet om veehouderijbedrijven te ondersteunen bij de ontwikkeling van het concept. Tijdens een workshop met ondernemers hebben zich verschillende belangstellenden gemeld. Veelal hebben ze al enkele onderdelen zelf ontwikkeld. In 2013 zal integratie en optimalisatie van de verschillende elementen van ECOFERM op deze bedrijven plaatsvinden.

Nutri-hof is een concept voor duurzame, geïntegreerde aquacultuur, waarbij de bijproducten van aquatische productie worden gebruikt als grondstof voor andere productietakken. Op basis van literatuur en eigen experimenten is een ontwerp gemaakt, dat optimaal is vanuit benutting van reststromen en rentabiliteit. Het ontwerp bestaat uit de koppeling van tilapia, basilicum, eendenkroos en mestwormen binnen één bedrijf. Met dit innovatieve concept is het mogelijk om ook op relatief kleine schaal rendabel te produceren. Inmiddels zijn partners gevonden voor realisatie van dit systeem in de regio Noord-Veluwe.

Varkenshof

Het Varkenshof is een huisvestingsconcept voor varkens dat opgaat in de landschappelijke structuur. Bij het ontwerp door Pape Creavorm BV is uitgegaan van de oorspron-

kelijke leefomgeving en het natuurlijke gedrag van de varkens. Tegelijkertijd worden de belangen van milieu, energie, varkenshouder en maatschappij niet uit het oog verloren. Het Varkenshof bestaat uit een combinatie van verschillende deelinnovaties, resulterend in een uniek stal- en houderijsysteem met een hoge ruimtelijke kwaliteit. De belangrijkste innovatieve elementen in het Varkenshof zijn:

- kraamnesten, die het natuurlijke nest van het varken zo veel mogelijk nabootsen
- plantenbakken die als biobed fungeren, waarmee een gesloten systeem van luchtreiniging mogelijk is
- mestgang, inclusief varkensdouches, zodat gebruik gemaakt kan worden van de natuurlijke zindelijkheid van het varken.
- een doorschuifstelsel, waarbij een groep zeugen biggen krijgt die gezamenlijk op dezelfde afdeling doorgroeien tot vleesvarkens.

In 2012 is een haalbaarheidsstudie uitgevoerd in het kader van SBIR. Op grond hiervan is een plan ontwikkeld om het complete systeem uit te testen in een praktijkstal. Bij honorering van het subsidieverzoek zal dit in 2013 worden gerealiseerd. Over de marktontwikkeling voor dit concept zijn contacten met Rondeel en Dierenbescherming. Ook bezien we innovatieve vormen van financiering, waarbij via crowdfunding een directe relatie wordt gelegd met consumenten.

2.1.2. Schaal en Vertrouwen

In 2012 is de relatie tussen schaal(vergroting) en een (afnemend) vertrouwen nader verkend. Zo heeft Marjan Slob in het essay 'Op zoek naar een schaal die vertrouwen wekt' de relatie bekeken tussen de schaalgrootte van bedrijven of organisaties in de agrosector en de factoren die voor het maatschappelijke vertrouwen bepalend zijn. Vervolgens hebben Jan de Wilt en Gertjan Fonk een aantal deskundigen uit andere sectoren of invalshoeken geïnterviewd over dit onderwerp.

De verkenning heeft de nodige aanknopingspunten en ontwikkelcriteria opgeleverd die voor het vergroten van het vertrouwen verantwoordelijk zijn, zoals de behoeften en achterliggende waarden van mensen, het terugdringen van de anonimiteit en zelfverantwoordelijkheid. Daarmee willen we in 2012 met diverse partijen in creatieve sessies nieuwe ideeën voor innovatieve concepten gaan genereren. In 2013 zullen we minimaal twee ideeën in innovatieve concepten gaan uitwerken, gericht op toepassing in een specifieke context.

Deze concepten zullen vooral betrekking hebben op nieuwe organisatieprincipes. De uitdaging bij de ontwikkeling van deze nieuwe concepten is om de voordelen van grootschaligheid (zoals efficiency) en kleinschaligheid (zoals het beter kunnen inspelen op persoonlijke behoeften van mensen) te combineren.

Concepten

HACCP-light

Bij de start van dit concept bestond de indruk dat HACCP-voorschriften en (andere) hygiëncodes in de Warenwet belemmeringen met zich mee zouden brengen voor kleinschalige/ambachtelijk werkende producenten. Dat zou jammer zijn omdat deze dominante oriëntatie op voedselveiligheid en hygiënevoorschriften, die vooral gericht zijn op het garanderen van voedselveiligheid bij de grootschalige industriële verwerking, juist de voedselkwaliteit kan doen verminderen. Immers hoe steriel een product, hoe minder vitaal. Ambachtelijke ondernemers die op kleine schaal opereren werken vanuit hun ervaring en zintuiglijke waarneming op een heel andere wijze aan productkwaliteit. De ruimte voor deze wijze van produceren zou dan kunnen verdwijnen.

Uit een verkenning blijkt dat de regels en voorschriften zeker geen stimulerende werking hebben, maar ook niet onoverkomelijke hindernissen opleveren. De teruggang van het aantal ambachtelijke ondernemers heeft naast het vakmanschap primair te maken met distributie en rendement.

Als afsluiting van de verkenning zullen in januari 2013 tijdens de BioVak twee workshops onder de vlag van InnovatieNetwerk worden georganiseerd, mede gebaseerd op de uitkomsten van deze verkenning. Een van de workshop krijgt de vorm van een discussiebijeenkomst gericht op het onderwerp voedselkwaliteit en de plaats van voedselveiligheid hierin, met deelname van de nVWA, beleidsmakers, handhavers, boeren en burgers. De andere workshop is gericht op de problemen en mogelijkheden die gekoppeld zijn aan het leveren aan zorginstellingen/restaurants en supermarkten vanuit een paar concrete casus en vooral gericht op regelgeving en aansprakelijkheid. Aan de hand van de uitkomsten van deze workshops zullen we nader bezien welke systeemveranderingen nodig zijn om voedselveiligheid en -kwaliteit op een nieuwe manier te benaderen, met mogelijk een grotere eigen verantwoordelijkheid van afnemers en gebruikers.

2.2. Alliantie met Stichting Innovatie Glastuinbouw Nederland (SIGN)

In 2013 gaat het tweede jaar in van het vierjarige programma Groen, Geld en Geluk (t/m 2015) voor de samenwerking met SIGN. Hiervoor is door het bestuur van SIGN een nieuwe agenda opgesteld. Financiering is reeds toegezegd door InnovatieNetwerk, LTO

Noord, ZLTO, LLTB, VBN (Vereniging van Bloemenveilingen Nederland) en DPA (Dutch Produce Association). De reguliere financiering van het Productschap Tuinbouw vond in 2012 voor het laatst plaats.

2.2.1. Naar een renderende primaire sector

Volgens de analyse 'Topsector rendeert niet' is het rendement bij tuinders structureel te laag. Tuinders kunnen onvoldoende in productvernieuwing of maatschappelijke thema's investeren. De schaal van de individuele ondernemingen is te klein tegenover hun grote afnemers, hun positie in de keten is zwak en het innovatiesysteem houdt de focus op procesinnovaties in stand waar markt- en productgerichte innovaties nodig zijn.

Van de acht nieuwe product-marktcombinaties die SIGN in 2011 voor tuinders uitwerkte, zijn er in 2012 twee commercieel in de markt gezet: groene eetbare wanden en de kas als omgeving voor een food community in Almere en Zuidbroek.

In 2012 is verder gewerkt aan verschillende andere concepten op dit gebied: eigen retailkanalen, Food Events (gericht op directe levering door tuinders en vissers aan zorginstellingen, zie onder Tuinbouw in verbinding), rendabele ketens voor Duitse consumenten, Good Food Fund (i.s.m. Voeding van InnovatieNetwerk) en op meta niveau de analyse *Tuinbouw als één bedrijf*.

Concepten en activiteiten

Het verkennen van het vergroten van de marktmacht voeren we uit door het ontwerpen van radicaal nieuwe samenwerkingsvormen en deze te vertalen naar nieuwe business- en productmodellen.

Eigen retailkanalen

SIGN heeft in 2012 een gedetailleerde analyse gemaakt van de toegevoegde waarde van stadslandbouw in relatie tot de productie (publicatie: "Sla je slag in Mokum"). Kort samengevat is de conclusie dat de meeste gewassen een hogere kostprijs zullen hebben bij teelt in de stad. De toegevoegde waarde ligt hem veel meer in het 'branden' van een eigen merk. Het gaat er niet om wat je kunt kweken, maar wat je kunt verkopen. Een keten waarin de kwekers participeren dient zich te richten op het verkopen van wat de kwekers produceren; voor de kwekers blijkt dit een ver-van-mijn-bed show.

De potentie van pop-up stores in al dan niet leegstaand vastgoed is in 2012 onderzocht; het ontbreekt de sector aan voldoende onderscheiden producten met voldoende marge om hier op in te zetten.

In 2013 blijft het thema innovatieve afzet op de agenda staan; bij voldoende draagvlak van partijen kan SIGN hen ondersteunen bij het ontwikkelen van nieuwe points of sale.

Polydome

Dit productieprincipe is gericht op het sluiten van kringlopen tussen verschillende typen teelten (zestig gewassen, vissen, paddenstoelen) waarbij het ontwerp optimaliseert op de marktvraag, synergie en maximaal bodemgebruik van de kas. Door de grote verscheidenheid aan gewassen kan een Polydome kas veel dichterbij de consumentenmarkt opereren; een kweker die slechts één product heeft, kan niet in de behoefte aan een breed assortiment voldoen. Voor een tuinder in Almere zijn ontwerpen gemaakt van een drietal rotatiesystemen. De Christelijke Agrarische Hogeschool Dronten zal in 2013 praktijkproeven uitvoeren, begeleid door de WUR.

Rendabele ketens voor Duitse afnemers

De meeste SIGN-concepten zijn gericht op de Nederlandse markt, terwijl 80% van de tuinbouwproductie over de grens heen gaat. Onder dit onderwerp is de doelstelling om 3 nieuwe rendabele sierteelt- en 3 nieuwe glasgroenteconcepten te ontwikkelen. In 2012 is een eerste aanvang gemaakt, in 2013 zal de markttoets plaats moeten vinden in nauw overleg met partijen als de bloemenhandel, Bloemenbureau Holland en telerscoöperaties voor de glasgroente.

Good Food Fund

Investeren in agrarische productiebedrijven met een return on investment die in natura plaats kan vinden: zie verder onder thema Voeding (hoofdstuk 2.3.3).

Tuinbouw als één bedrijf

Deze denkoefening dient als opmaat naar bewustwording in de tuinbouw om op een ander abstractieniveau naar de eigen activiteiten te kijken. Topmensen van binnen en buiten de sector is de vraag voorgelegd: hoe zou je de tuinbouw organiseren als je de baas was van alle glastuinbouwbedrijven in Nederland? Hier komen nieuwe organisatie-modellen en marketingconcepten uit naar voren. In 2012 is voor de overzichtelijke auberginebranche een analyse gemaakt van samenwerkingskansen. Het project zal leiden tot een dashboard waarmee tuinders de stand van zaken op hun bedrijf op strategisch niveau kunnen vaststellen en vergelijken met andere bedrijven. Tevens dient dit project als input voor de sectororganisaties als HBAG, FrugiVenta, DPA, LTO Noord Glaskracht, en LLTB en ZLTO.

2.2.2. Arbeid: naar bevlogen werknemers en werkgevers

Arbeid als thema loopt door in de nieuwe agenda. Arbeid is de achilleshiel van de hele tuinbouw: er dreigt een tekort op de arbeidsmarkt (capaciteit en kwaliteit).

Arbeid is in het advies Topsector Tuinbouw & Uitgangsmateriaal een prioriteit. De sector verwacht in 2020 in heel Nederland een personeelstekort van 200.000 mensen. Het is van cruciaal belang om niet alleen mensen te werven, maar ook om ze te behouden voor de sector door ze doorgroeikansen te bieden en een omgeving die ze gelukkig maakt. Bij de ongeschoolde arbeid put de sector veel uit het buitenland; dat maakt de sector kwetsbaar wanneer deze instroom stopt. Bovendien komt het draagvlak in de samenleving niet ten goede als er vooral buitenlandse uitzendkrachten werkzaam zijn. Indien de economische ontwikkeling in Polen en Duitsland doorzet, zal er significant meer lokale werkgelegenheid zijn en vervalt de noodzaak voor Polen om in Nederland aan de slag te gaan. De omslag die we moeten bereiken, is tweeledig:

- Werkgevers gaan hun medewerkers zien als bron van inkomsten;
- Medewerkers vinden hun werkplek in de tuinbouw zinvol, nuttig en boeiend.

Door sectororganisaties wordt weliswaar stevig geïnvesteerd in dit thema, maar de uitdagingen zijn bijzonder groot. SIGN zal zich vooral richten op een grensverleggende niche: de koppeling van arbeid met social media en de gaming-wereld.

Concepten

Work is gaming: Glas Werkt

De koppeling tussen werk en gaming. We gaan een breed 'Work is Gaming'-programma opzetten, dat human resource management (motiveren, opleiden en teambuilding) vormgeeft aan de hand van game theory en social media. Het gebruik hiervan vergt een majeure cultuuromslag van de sector in het omgaan met personeel. In 2012 heeft het veel energie gekost om de benodigde financiële middelen op tafel te krijgen. Er draait een klankbordgroep van 10 tuinders en SIGN heeft een consortium en een aparte BV opgericht. Partijen als het Havenbedrijf Rotterdam, zorginstellingen en een grote bierbrouwer hebben zich aangemeld om te leren van de ervaringen die de glastuinbouw met gamificatie opdoet. Om communicatietechnische redenen is het project nu 'Glas werkt' genoemd; de kern blijft dat we arbeidsprocessen analyseren en deze met behulp van gaming interessanter en leuker maken: gamificatie. In 2013 gaan we een functioneel ontwerp maken van het GlasWerkt instrument (beta versie) waarmee op een innovatieve wijze arbeidsprocessen en HRM op basis van intrinsieke motivatiemechanismen aangestuurd worden. Het functioneren van het ontwerp toetsen we op tuinbouwbedrijven. In 2013 krijgt het consortium vorm dat het GlasWerkt instrument in de markt gaat zetten; daarbij hoort een implementatiemodel en verdienmodel om toekomstige ontwikkelingen te kunnen blijven faciliteren.

2.2.3. Tuinbouw in verbinding met de samenleving

De tuinbouw biedt de samenleving economische kracht, werkgelegenheid en mooie producten. Maar de sector vraagt ook veel van de samenleving: ruimtegebruik, infrastructuur, goede fiscale en financiële omstandigheden, huisvesting van buitenlandse uitzendkrachten, goed onderzoek en onderwijs. Om die situatie én de 'licence to produce' te behouden en waar mogelijk te versterken, is het van groot belang dat de sector in een goede verbinding staat met de samenleving. Michael Porter geeft aan dat succesvolle bedrijven niet alleen economisch sterk zijn en duurzaam produceren, maar ook veel betekenis bieden aan de directe omgeving. Onder dit thema zoeken we naar innovaties op zowel maatschappelijk niveau als productniveau.

Dit kan onder andere gaan om:

- De verbinding tussen tuinbouw en de stad (veerkrachtige systemen van tuinbouw dicht bij metropolen);
- Nieuwe businessmodellen voor glastuinbouw die functies in de omgeving vervult;
- Ruimtelijke kwaliteit en institutionele belemmeringen rond ruimtelijke ordening bij herstructurering, bedrijfsinnovaties en gebiedsontwikkeling.

Concepten en activiteiten

In 2012 is invulling geven aan het programma Groen, Geld en Geluk: hoe kan de tuinbouw gezondheid, en geluk in de samenleving verhogen en daar zelf een beter rendement op halen. Uitgangspunten daarvan waren:

- Visie ontwikkelen hoe de tuinbouw waarde kan toevoegen aan zijn omgeving en hoe die waarde terugkomt in een business model voor de tuinbouw;
- Zoeken naar een verbinding met gezondheid en geluk, zodat de tuinbouw zich niet als een platte leverancier maar als bringer van geluk en gezondheid kan profileren;
- Businessmodellen ontwikkelen hoe de tuinbouw het maken en onderhouden van de verbindingen met de samenleving kan financieren; in elke regio is er behoefte aan locaties waar consumenten of de vakhandel kennis kunnen maken met de tuinbouw; alleen die initiatieven die structureel een goed businessmodel hebben, zullen van de grond komen en overleven.

In 2012 hebben we de aanzet gegeven voor een aantal concepten, die in 2013 verder tot wasdom moeten komen:

Food Events

Hoe kunnen vissers en tuinders geluk en gezondheid in zorginstellingen vergroten? Uitgangspunt is om budgetneutraal nieuwe voedingsconcepten te ontwikkelen waarbij de eindconsument centraal staat. De maaltijd is een belangrijk element in de dagbesteding van ouderen. Met Sterke Merken is een concept met een lokale franchisenemer en lokale toelevering doorgenomen; met de instellingskeuken Amarant in Tilburg een bewerkingsproces met sous vide bereiding, dat de houdbaarheid van smakelijk bereide gerechten tot 8 weken garandeert. Hier kunnen totaal nieuwe samenwerkingsverbanden ontstaan: tuinders hebben dan niet alleen een afnemer, maar een partner die hen ondersteunt bij het bereiden van nieuwe producten met een langere houdbaarheid. Met ZLTO, de Provinciale Raad voor de Volksgezondheid van Brabant en provincie Brabant organiseerde SIGN/InnovatieNetwerk een grote conferentie met vernieuwende voedingsconcepten voor de zorg in oktober 2012. In 2013 gaan we een aantal instellingen begeleiden bij hun inkoopproces rond voeding, waarbij we directe koppeling met Nederlandse primaire producenten nastreven.

Verticale kas als icoonproject Westland

Voor consumenten is het Westland een zee van ontoegankelijke kassen. De veiling biedt een fascinerend kijkje in de wereld van de bloemenlogistiek, maar waar zijn die prachtige producten eigenlijk te krijgen? Met een verticale kas als blikvanger van een vastgoedproject op de braakliggende grond tegenover de veiling in Naaldwijk kan de sector een icoonproject realiseren.

In 2012 is met name gewerkt aan het formeren van een consortium, waaronder de Greenport Experience Center. In 2013 moeten de business case en inspirerende voorbeeldontwerpen aan de orde komen. Bij onvoldoende draagvlak in het Westland kan SIGN met het ontwerp uitwijken naar andere gemeenten.

Goed Weer Garantie Vakantie Park: Rozenhof en Aardbeienrijk

Nederland is een belangrijke vakantiebestemming, maar het weer is zelfs in de zomer een onzekere factor en kan de vakantiepret flink bederven. Kan de kas uitkomst bieden? Dit idee staat al langer op de agenda van SIGN, maar tot nu toe zijn geen geschikte ondernemers gevonden die met het idee aan de slag willen gaan. Een variant hierop is particulieren overdekte moestuinen aanbieden. Dit is in 2011 wel opgestart in Almere en heeft in Zuidbroek navolging gevonden.

In samenwerking met Stichting Innovatie Recreatie en Ruimte is gestart met de businesscase verblijfsrecreatie en tuinbouw. Hoe kan de horeca, wiens corebusiness beleving is, waarde toevoegen aan de tuinbouw? De twee werknamen Rozenhof en

Aardbeienrijk verwijzen naar een sierteelt- en een glasgroenteconcept met verblijfsrecreatie. Naar verwachting zal de haalbaarheidsstudie begin 2013 worden opgeleverd, waarna we ondernemers zullen werven en planologische belemmeringen moeten zien te slechten.

Kassen in de toekomst: licht en drijvend

Waterberging en intensief ruimtegebruik zijn de drivers achter de drijvende kas, waarbij nieuwe technologieën zorgen voor een innovatief drijfsysteem. Er is een patent verleend voor het nieuwe systeem. In 2012 kregen we van Rotterdam de kans om voor 5 jaar een drijvende kas in de Rijnhaven neer te leggen. De technische eisen en de benodigde infrastructuur en de korte gegarandeerde ligduur maken de businesscase niet eenvoudig; een goede Rotterdamse horecaondernemer tekende in 2012 een intentieovereenkomst, maar haakte af (hij had een ontbindende voorwaarde t.a.v. de financiering op laten nemen in de intentieovereenkomst). Het gepatenteerde drijflichaamsysteem met balken blijkt te leiden tot een fors hogere drijfhoogte en is voor een grootschalige publieksvoorziening minder geschikt. We hebben alle gemeenten gewezen op de kansen die een drijvende kas hen te bieden heeft.

Indien de financiering voor het project in Rotterdam slaagt, zal in 2013 een businessmodel in de praktijk worden gebracht waarbij de tuinbouw een locatie realiseert die het publiek in contact brengt met nieuwe tuinbouw- en food-concepten. Indien het concept niet in Rotterdam slaagt, liggen er kansen in Amsterdam Noord.

Kas op Niveau

Migrantenhuisvesting combineren met de kas met meervoudig grondgebruik: dat is het concept Kas op Niveau in een notendop. Het ruimtebeslag voor migranten blijkt niet zozeer in de (stapelbare) woonunits te zitten, maar in de parkeernorm. In de gemeente Westland is het aantal vierkante meters glas een bijzonder strikt criterium.

Door de teeltkas op te tillen ontstaat een kas die ruimte biedt aan de combinatie van teelt en parkeren of waterberging onder de kas. De eerste calculaties geven aan dat het project financieel haalbaar is. In 2013 willen we voor twee locaties ontwerpen met kosten/batenanalyse uitvoeren.

2.2.4. Vernieuwing van het Innovatielandschap

SIGN heeft de afgelopen jaren de werking van het innovatiesysteem ter discussie gesteld omdat dit een duidelijk manco heeft: de focus ligt bij de tuinbouw nog steeds op procesinnovaties, terwijl er markt- en productinnovaties (inclusief organisatorische innovaties) nodig zijn voor een renderende bedrijfstak, maar die ondervinden tal van belemme-

ringen. Zo blijkt collectieve financiering van productontwikkeling moeilijk, zijn ketenpartijen onwillig om data te verstrekken, is zowel de overheid als het betrokken kennisstelsel vooral gericht op procesinnovaties, is de schaalgrootte van bedrijven en de daarbij behorende productieomvang moeilijk te matchen met individuele klanten, en is fijnmazige logistiek van verse producten complex. De uitdaging is partijen als VGB, FrugiVenta, HBAG, Productschap Tuinbouw, ministerie van EL&I etc. zover te brengen dat marktgerichte innovaties voorrang krijgen boven procesgerichte.

Concepten en activiteiten

SIGN gaat partijen stimuleren om het innovatiesysteem zo aan te passen dat het systeem markt- en productinnovaties stimuleert. SIGN gaat institutionele belemmeringen bij de verschillende instanties op de agenda zetten, sturen op het aanpassen van beleidsinstrumenten zoals het Technologisch Ontwikkelingskrediet, de EU-verordening voor GMO-investeringen en sturen richting marktinnovaties. In 2012 is samen met Syntens gewerkt aan een workshop reeks om met tuinders nieuwe marktinnovaties te ontwikkelen.

2.3. Alliantie met Courage (melkveehouderij)

Courage is de innovatieorganisatie van LTO en NZO voor de melkveehouderij. Sinds haar start in 2004 heeft Courage een vast samenwerkingsverband met InnovatieNetwerk. De samenwerkingspartners binnen Courage maken steeds afspraken voor periodes van drie jaar. Na afronding van elke periode worden de resultaten geëvalueerd en wordt een innovatieagenda voor de volgende drie jaar opgesteld. De derde periode eindigt eind 2012. Voor een nieuwe fase van 3 jaar (2013 – 2015) is de besluitvorming vrijwel rond. NZO, InnovatieNetwerk, LTO-Noord en LLTB hebben reeds akkoord gegeven op het plan en de bijbehorende financiële bijdrage. ZLTO neemt op korte termijn een besluit. De agenda voor de vierde periode heeft als centrale motto **“Melkveehouderij in verbinding”**. De geagendeerde innovatiethema's zijn:

1. Efficiëntiesprong tegen verspilling

Verhoging benutting van grondstoffen, energie en water om de wereld blijvend te voeden.

2. Van MVO naar MTW

Van getolereerd via geaccepteerd via gewaardeerd naar gewenst.

3. Horizontale ketens

Nieuwe partners, nieuwe zakelijke verbindingen, nieuwe verdienmodellen

4. Mijn vriend de klant

Vernieuwing, verpersoonlijking relatie producent - consument

In 2013 zullen nieuwe ideeën en concepten ontwikkeld worden met partners binnen en vooral ook buiten de sector en keten. In die zoektocht zal naast de inzet van de Courage Carrousel, ook gewerkt worden met andere creatieve werkvormen om ideeën te genereren. Naast het genereren van nieuwe ideeën zal ook gezocht worden naar bestaande ideeën die samen met ondernemers doorontwikkeld kunnen worden.

Onderstaand worden de thema's toegelicht en de lopende projecten weergegeven.

2.3.1. Efficiëntiesprong tegen verspilling

Voedselzekerheid heeft weer topprioriteit in de mondiale politiek. Daarmee wordt ook het woord efficiëntie weer in ere hersteld. Nederland is al de mondiale efficiëntiekampioen in agroproductie, maar hier is nog veel te winnen. De efficiëntiesprongen die in theorie nog mogelijk zijn, gaan we vertalen naar de praktijk. De definitie van efficiëntie wordt door de vraagstukken van duurzaamheid en voedselzekerheid echter wel bijgesteld. Bij efficiëntie ging het in het verleden vooral om de benutting van arbeid en kapitaalgoederen. In de toekomst gaat het daarnaast vooral om efficiënt gebruik van grondstoffen, water, energie en behoud van bodemvruchtbaarheid. En niet alleen om méér kilo's, maar ook om kwalitatief hoogwaardiger kilo's. Efficiëntie wordt beter met minder.

Verbetering van efficiëntie gaat vrijwel altijd hand in hand met verbetering van het bedrijfsresultaat en draagt zo bij aan versterking van de sector. Van belang is na te gaan hoe door samenwerking over sectoren heen nieuwe efficiëntieslagen gemaakt kunnen worden.

Verhoging van de efficiëntie draagt bij aan nóg een belangrijk maatschappelijk issue: het voorkomen van voedselverspilling. Die verspilling begint in de primaire sector en treedt vervolgens in elke schakel van de keten op tot en met het bord van de consument. Die verspilling is uiteindelijk enorm. Van boer tot bord wordt 40% van het voedsel verspild. Zonder voedselverspilling zou het wereldvoedselvraagstuk al grotendeels zijn opgelost. Gezonder vee, minder oogstverliezen, recyclen en upcyclen van nutriënten, bioraffinage, daar ligt de bijdrage van de melkveehouderij aan dit vraagstuk. Recyclen wordt de voorwaarde, upcyclen wordt beloond en downcyclen belast.

Concepten

Fotonenboer

Het project Fotonenboer ging van start in 2007 met een verkenning naar de mogelijkheden van opslag van stroom met behulp van de Vanadium Redoxflow-techniek. In 2010 is een VRB geïnstalleerd op het melkveebedrijf van de familie Borgman in Vierakker. Doel

van het project is de carbonfootprint van het bedrijf te minimaliseren door duurzame energieproductie en energiebesparing. Het project omvat:

- Ontwikkeling en in de praktijk testen van een Vanadium Redoxflow Batterij (VRB).
- Plaatsing innovatieve zonnecollectoren voor warmwatervoorziening van o.a. de melkrobots.(2011)
- Ontwikkeling nieuwe generatiehoog rendement LED-stalverlichting. (2012)
- Plaatsing hoog rendement kleine windmolens. (2012)

Begin 2013 zal een expermeeting worden georganiseerd waar we de resultaten tot nu toe zullen presenteren en bediscussiëren. Daarna zal de vraag worden beantwoord welke innovatievraagstukken nog aandacht vragen in dit project. Verschuift het accent van innovatie naar demonstratie, dan zal een partij worden gezocht aan wie het project kan worden overgedragen.

Carbonbanking

Carbonbanking is de werktitel van een nieuw concept dat Courage in fase 3 door CLM heeft laten verkennen. Zij heeft een scala aan maatregelen in kaart gebracht om het koolstofgehalte (organische stof) in bodems te verhogen. Behalve goed voor het klimaat is dit ook uitstekend voor de bodemvruchtbaarheid en dus voor de efficiëntie van gewasproductie. In de bodem kunnen enorme hoeveelheden koolstof worden opgeslagen. Kunnen we van graslanden een netto-opslagplaats van CO₂ maken? En wat kan dit betekenen voor het klimaatvriendelijk ergo klimaatneutraal maken van de melkveehouderij?

In 2012 is het rapport van het CLM gepubliceerd. Deze verkenning heeft geen concreet grensverleggend concept opgeleverd. In 2013 zal op basis van de verkenning worden doorgezocht naar een grensverleggend idee om aan dit onderwerp verder inhoud te geven.

2.3.2. Van MVO naar MTW

MVO, Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen, is op termijn geen USP meer, dat levert geen onderscheidend vermogen meer op. Het is de norm. Dingen niet doen die eigenlijk niet kunnen levert geen pluim meer op. Niet: 'gedraag jij je wel netjes', maar 'wat voeg jij toe', wordt de vraag. Onderscheid, waardering, belangstelling en dus ondernemingsruimte en klanten krijg je door het leveren van 'Maatschappelijke Toegevoegde Waarde' (MTW).

Voor de melkveehouderij, een sector die een groot beslag legt op de groene ruimte en daar zwaar haar stempel op drukt, geldt deze vraag wel in het bijzonder. Wat voegt de sector toe aan de Nederlandse samenleving? Hoe kunnen we die toegevoegde waarde

vergroten? Dit is de uitdaging voor het komende decennium: van getolereerd via geaccepteerd via gewaardeerd naar gewenst. In dat laatste stadium is je maatschappelijke 'license to produce' een gegeven.

Wanneer MTW de nieuwe driver wordt, kan dat een alternatief bieden voor de 'race to the bottom' van steeds verdergaande kostprijsreductie en schaalvergroting.

De financiële-, milieu- en voedselcrisis maken duidelijk dat de toekomst niet langer is aan economische groei, als bron van welvaart, maar aan economische vernieuwing.

Concepten

Koeientuin

De Koeientuin is een nieuw ontwerpprincipe voor de huisvesting van melkvee. Die principes zijn:

- Vrijloopstal: meer ruimte, comfort en bewegingsvrijheid voor de koe.
- Binnen = Buiten. Een natuurlijk dierenverblijf, compleet met beplanting.
- Eén met het omringende landschap.
- Een aantrekkelijk en toegankelijk kijkspel voor burgers.
- Per koeplaats niet duurder dan gangbaar.
- Minimale ammoniakemissie.

In 2009 is het Koeientuin-concept geïntroduceerd. Op een melkveebedrijf in Drenthe is de eerste proeftuin aangelegd en op een melkveebedrijf in de Achterhoek is begonnen met het testen en ontwikkelen van de eerste kunststof 'weidevloer' met bijbehorende uitmestmachine. Vervolgens zijn door partner ID Agro in samenwerking met Monteny Milieudvies en ingenieursbureau Witteveen en Bos in een testhal vergelijkende NH₃-emissiemetingen verricht die een beeld geven van de emissie t.o.v. een gangbare roostervloer. Ook hebben we daar enkele varianten van de kunststofvloer vergeleken.

In 2011 is een ontwerp gemaakt voor een pilot op een melkveebedrijf in Oost-Nederland. In 2012 zijn de vergunningen en de financiering aangevraagd en emissiemetingen in laboratoriumopstellingen verricht. In 2013 zal de eerste pilot worden gebouwd. De pilot-stal moet antwoord geven op vragen als:

- Kunnen we de hygiëne in de stal voldoende borgen?
- Hoe functioneert de uitmestrobot?
- Hoe is de NH₃-emissie op stalniveau?
- Hoe verandert het diergedrag?
- Hoe verandert de arbeidsinzet van de veehouder?

Deze vragen zullen samen met veehouders, de partners, WUR en de GD worden beantwoord in 2013.

Biobankier

Het huidige concept van agrarisch natuurbeheer is failliet. De overheid trekt zich terug, boeren haken af en de resultaten zijn onder de maat. Kan het ook anders? Is een ommekeer van overheidssturing naar marktsturing een optie? In 2011-2012 is aan een essay gewerkt waarin het ontwerp van een 'Dairyland Stewardship Council' wordt beschreven. In 2012 is een begin gemaakt met het verkennen en uitwerken van het concept met een netwerk van relevante stakeholders.

In 2013 zal met stakeholders verder worden gewerkt aan het uitwerken en realiseren van het concept.

ZuivelNatuur

De overheid trekt zich terug. Daarom is het van belang om nieuwe economische dragers te ontwikkelen voor natuurbeheer. Zuivel kan zo'n drager zijn. Door unieke productkwaliteiten (smaak) te koppelen aan een uniek verhaal krijgen de producten een onderscheidende belevingswaarde. Natuurbeheer wordt zo deels gefinancierd uit de markt. Consumenten worden op een nieuwe manier verbonden met natuurbeheer en met de melkvee-sector. In 2010 is een pilot met melkvee in een natuurgebied gestart nabij Ommen. In 2012 zijn het marketing- en productieconcept uitgewerkt en is begonnen met het opzetten van de keten en het werven van veehouders. Het concept wordt ontwikkeld met veehouders uit Noord-Holland en Overijssel, Staatsbosbeheer, Rouveen kaasmakers en la Place restaurants. Het gezamenlijke doel is om onder de naam 'ZuivelNatuur' een exclusief zuivelproduct met een exclusief verhaal op een exclusieve wijze te vermarkten. In 2013 zal samen met ZLTO en andere partijen een ondernemer worden geworven die de nieuw op te zetten keten verder kan ontwikkelen.

Bedrijfsontwikkeling door co-creatie

Wanneer de samenleving het platteland als publieke ruimte ervaart, kunnen we dat dan ombuigen van een bedreiging naar een kans? Bedrijfsontwikkeling is nu vaak een individueel, geïsoleerd proces. De boer wil wat en vraagt de samenleving via een wettelijke procedure daarvoor toestemming. Dikwijls leidt dit proces tot bezwaren en langlopende procedures. Bovendien heeft vergunningverlening alleen betrekking op gebouwen, terwijl datgene wat de omgeving belangrijk vindt doorgaans veel meer behelst. Kan het ook anders? Kan het ontwerpen van een melkveebedrijf, niet alleen de gebouwen, maar ook het omringende landschap, in een vorm van co-creatie plaatsvinden

met de 'omgeving'. Hoe moet je dat proces vormgeven? Zijn er mogelijkheden om die betrokkenheid, het commitment te verankeren? Draagt dit bij aan waardering en ontwikkelperspectief? Is hier ook een financiële component denkbaar? In 2010 is hiermee een start gemaakt in relatie tot de ontwikkeling van de eerste pilot met De Koeientuin. Het co-creatieproces zal in 2013 worden afgerond, waarna de evaluatie en verslaggeving zal plaatsvinden.

Amazing Grazing

Willen we op termijn weidegang in ons land op voldoende schaal handhaven, dan is een vernieuwingsslag nodig. De ontwikkeling van de kennis van weidegang in Nederland staat al 30 jaar stil. Amazing Grazing wil een impuls geven aan vernieuwing van kennis, kunde en perceptie van weidegang. Middels het opzetten van een internationaal netwerk gaat gewerkt worden aan het ontwikkelen van nieuwe concepten van weidegang, die tegemoet komen aan de wensen van de melkveehouder in de 21-e eeuw. Medio 2012 is financiering voor dit project verkregen. Het project heeft een looptijd van 1,5 jaar en wordt uitgevoerd samen met Wageningen UR. In 2012 is een start gemaakt met het scherp krijgen van de innovatieopgaven en de mogelijke oplossingsrichtingen.

Er worden 2 parallelle sporen georganiseerd. Enerzijds een bronnenspoor waarbij onderzoekers en outsiders internationaal op zoek gaan naar oplossingsrichtingen voor de kernvragen. Anderzijds gaan 30 melkveehouders verdeeld over de 5 thema's aan de slag met het innovatiespoor, namelijk vragen aanscherpen en oplossingsrichtingen uitwerken. In dit dynamisch proces zullen ook sociale media gebruikt worden. Er zijn al een facebook pagina en eigen website in gebruik genomen. Medio 2013 worden de meest kansrijke oplossingsrichtingen uitgewerkt in haalbaarheidstudies. Eind 2013 zijn de meest haalbare innovatieconcepten uitgewerkt in businesscases/projectplannen gecombineerd die in vervolgpogingen kunnen worden gerealiseerd.

2.3.3. Horizontale ketens

MTW betekent dat de melkveehouderij zich op allerlei manieren gaat verbinden met partijen om zich heen. Dat leidt tot nieuwe afhankelijkheden, maar ook tot nieuwe partnerships met andere sectoren (horeca, recreatie, maatschappelijke dienstverlening, retail etc.). Die verbindingen zijn de opening naar nieuwe verdienmodellen en maken daarmee de primaire sector sterker. De multi-entrepreneur wint terrein, zeker in de regio's rond de grote steden. Nieuwe horizontale ketens gaan we ook zien binnen de sector. De klassieke leverancier-klant relatie zich wijzigt tot nieuwe partnerships. Dierenartsen, loonwerkers, mechanisatiebedrijven, veevoerbodrijven krijgen daarbij een direct

belang in het bedrijfsresultaat. Zij leveren niet alleen, maar dragen ook resultaatverantwoordelijkheid en delen in de profit die hun toegevoegde waarde genereert.

Concepten

Courage Carrousel

De Courage Carrousel is een nieuwe werkmethode om tot nieuwe verbindingen met branchevreemde sectoren te komen. Een groep van circa 7 melkveehouders gaat intensief één op één in gesprek met 7 vertegenwoordigers uit een andere wereld. Plenaire terugkoppelingen wisselen zich af met het wisselen van de tweetallen. In 2012 zijn hier de eerste positieve ervaringen mee opgedaan met de gaming wereld. De kansrijkste ideeën worden uitgewerkt tot projectvoorstellen.

De bedoeling is jaarlijks twee van dergelijke carrouselen te organiseren met steeds weer andere partijen.

Je veearts als CVO

Diergezondheid, dierwelzijn en antibioticagebruik bepalen in toenemende mate de maatschappelijke waardering voor de melkveehouderijsector. Op dit terrein spelen de veehouder en zijn dierenarts de hoofdrol. Zij nemen uiteindelijk de dagelijkse beslissingen die bepalend zijn voor het resultaat. Klassiek is de relatie veehouder dierenarts er een van de categorie klant – leverancier/dienstverlener. In dit project willen we verkennen of een fundamentele wijziging van die zakelijke relatie kan bijdragen aan een wezenlijke verbetering van diergezondheid, dierwelzijn en reductie van het antibioticagebruik.

De kerngedachte achter dit nieuwe concept is de dierenarts mederesultaatverantwoordelijkheid te geven. Sterk versimpeld: de verdienste wordt niet, zoals nu, beter naarmate er meer zieke dieren zijn en meer medicijnen worden geleverd, maar naarmate er minder zieke dieren zijn en minder medicijnen worden geleverd. De belangen van de veehouder en de dierenarts krijgen meer synchroniciteit. Er ontstaat een nieuw partnership: de veearts als CVO (Chief Veterinary Officer) naast de CEO (de veehouder). In 2012 is een start gemaakt met de uitwerking van dit concept, samen met de Faculteit Diergeneeskunde en de KNMvD. In 2013 zal het concept verder worden bediscussieerd, ontwikkeld en getoetst in de praktijk, samen met dierenartsen, melkveehouders en adviseurs.

2.3.4. Mijn vriend de klant

Eten is de meest intieme manier om je met je omgeving te verbinden. Eten was altijd het centrum van het sociale leven. Het lijkt er echter op dat de laatste decennia eten naar de marges van ons bestaan is verdrongen. We geven er bijna geen geld aan uit (nu nog 10%,

in 1970 25% van ons inkomen), nemen er geen tijd meer voor (in de VS nuttigt nog slechts 40% van de gezinnen de maaltijd gemeenschappelijk en eet 10% in de auto) en hebben er geen verstand meer van (in Newyorkse appartementen wordt al geen keuken meer geplaatst).

We zien deze trend keren. De belangstelling voor eten groeit. Eten wordt weer een sociaal evenement. Er ontstaan nieuwe groepen en samenwerkingsverbanden rond voedsel en voedselproductie. En dat biedt nieuwe kansen voor producenten van voedsel om zich met de geïnteresseerde consument te verbinden.

Internet, social media en nieuwe vormen van digitale communicatie en logistiek gaan producent en consument op een nieuwe, directe manier met elkaar verbinden. De virtuele, digitale wereld krijgt steeds meer verbindingen met de echte wereld en brengt de consument weer in contact met de oorsprong van zijn voedsel. Nieuwe 'persoonlijke' relaties en directe transacties tussen producenten en consumenten verzwakken de macht van handel en retail buitenspel. Micro-processing op de boerderij en innovatieve logistiek maakt de ketenverkorting compleet.

Concepten

Facekoe

Kunnen games burgers op een nieuwe manier met melkveehouders verbinden? Dat willen we in het project Facekoe gaan ontdekken. In 2012 is een start gemaakt met de uitwerking van het concept samen met het bedrijf Gamious. Het idee voor Facekoe is de vrucht van de eerste Courage Carrousel waarbij 7 melkveehouders en 7 gamers elkaars werelden ontdekten.

Het unieke van Facekoe is dat het de virtuele wereld verbindt met de echte wereld. De gamer krijgt te maken met echte koeien, een echte boer en een echt bedrijf en daarmee een integraal beeld van wat melkveehouderij is en inhoudt. Begrip en waardering en positieve, diepgaande verbondenheid met moderne melkveehouderij lijkt een haalbaar doel met deze game-opzet.

Het spel is ook een uitdaging voor de melkveehouderij. Welke data kunnen en willen we realtime beschikbaar stellen en hoe gaan we dat doen? Technisch ligt hier waarschijnlijk nog een hele uitdaging. Misschien kunnen we aansluiten bij de nieuwste sensortechnologie. Welke beelden schotelen we de gamer voor?

Ook wat betreft de vormgeving van het spelelement zijn er nog veel vragen. De conceptfase is bedoeld om de vele vragen te gaan beantwoorden. De conceptfase zal in het eerste kwartaal 2013 gereed zijn, daarna zal besloten worden tot het al dan niet realiseren en op de markt brengen van de game.

2.4. Alliantie met Kiemkracht (akkerbouw)

Kiemkracht is een alliantie van het Productschap Akkerbouw en het InnovatieNetwerk. In 2011 is de tweede driejaarsperiode van Kiemkracht gestart. Deze tweede periode eindigt op 31 oktober 2013. De beslissing over een mogelijke verlenging van Kiemkracht wordt in het voorjaar 2013 genomen.

In de Kiemkracht agenda voor periode 2011 – 2013 zijn drie thema's geïdentificeerd:

- 1) Duurzame eerlijke ketens
- 2) Meerwaarde eigen bedrijf
- 3) Water

Het Bestuur van Kiemkracht heeft de ontwikkelde concepten binnen deze thema's geprioriteerd. Hiervoor zijn er vier categorieën: +++, ++, + en -.

2.4.1. Duurzame eerlijke (lupine)ketens

Lupine is een kansrijk nieuw gewas voor de akkerbouw. Voor de omslag naar een meer op plantaardige eiwitten gebaseerde humane consumptie, maar ook als eiwitbron voor veevoer ter vervanging van soja. Binnen dit concept worden de kansen van lupine verder ontwikkeld, inclusief het ontwikkelen van een fair share business model voor de nieuw op te zetten lupine productieketen.

Concepten

LupiCoop (++)

“LupiCoop” is een verticale ketencoöperatie die als uitgangspunten een eerlijke margeverdeling in de keten heeft en dat geen enkele partij dominant mag zijn in de coöperatie. LupiCoop beheert het Lupinevarkenconcept en daaraan verbonden activiteiten. De conceptnaam is nog in ontwikkeling: LupiCoop (Lupine Coöperatie) of VeLuCo (Verticale Lupine Coöperatie).

Lupinevarken (++) (was Boerenbrok)

lupinevarken is een hoogwaardige diervriendelijke veehouderijketen gebaseerd op eiwitrijk GMO-vrij veevoer uit de eigen regio: lupine. Akkerbouwers en veehouders werken samen in regionaal gesloten minerale kringlopen. Met ketenpartners wordt toegevoegde waarde gecreëerd dat resulteert in een eerlijk product en een eerlijke margeverdeling in de keten: loon naar werken.

De eerste lupinevarkens zijn reeds meerdere malen tijdens proeverijen te proberen geweest. Iedere keer is de reactie van consumenten positief: de smaak van varkens van vroeger!. Samen met varkensbedrijf Ten Have Mellema is een SBIR aangevraagd voor het ontwikkelen van een diervriendelijke twee-sterren uitloopstal. DAAD architecten heeft deze stal ontworpen. Op dit moment is de vergunningaanvraag voor deze stal in procedure bij gemeente en provincie. In principe is aan alle voorwaarden voldaan maar blijft de vergunningverlening vooralsnog afhankelijk van de politieke Megastal discussie in de Provincie Groningen.

De eerste oogst met lupine voor veevoer (de BoerenBrok) is voorspoedig verlopen, 8,5 hectare met een opbrengst van bijna 35 ton is er geoogst.

In 2013 wordt er verder gewerkt aan de realisatie van de lupineketen-coöperatie “**LupiCoop**” door in eerste instantie een blauwdruk voor verticale ketens in samenspraak met de ketenpartners te ontwikkelen. Hierna worden de statuten voor de LupiCoop uitgewerkt. Het tweede element van de LupiCoop is het ontwikkelen van het businessplan en de marketingstrategie van het “Lupinevarken”

Lupine: goed voor u! (+)

Lupinen kunnen een gezonde basis voor humane voeding zijn. Er zijn aanwijzingen dat lupinen in het dieet hart- en vaatziekten voorkomen en de darmgezondheid bevorderen door prebiotische werking. Voeding met lupine-eiwitten en -suikers hebben mogelijke gezondheidkundige effecten die juist voor de ouder worden mens positief kunnen doorwerken. Daarnaast hebben voedselproducten met gezondheidsclaims een hogere toegevoegde waarde voor producent en maatschappij. **LupiCarp** is een Europees samenwerkingsproject met het doel een gezondheidsclaim voor lupine te vestigen. De gezondheidsclaim is een ziekterisicobeperkende claim (artikel 14.1 Verordening (EG) nr 1924/2006) en wordt ingediend volgens de EFSA (European Food Safety Authority) procedure. Het project is in september 2011 van start gegaan. In 2013 worden de klinische trials uitgevoerd en de business-cases voor de deelnemende bedrijven uitgewerkt. Meatless uit Goes en de Vegetarische Slager uit Den Haag zijn de Nederlandse MKB-partners. Eind 2013 is het dossier voor de gezondheidsclaim gereed.

LupinSilver: Vanwege de lichte verteerbaarheid van lupine past het uitstekend in een dieet/menu voor de ouder wordende mens. Samen met een topkok, een cateraar, een maaltijdbereider en een verzorgingsinstelling wordt het concept/project Lupin-Silver ontwikkelt. Dit concept heeft tot doel smakelijke gezonde producten van regionaal geproduceerde lupinen voor de ouder worden mens te ontwikkelen. Dit project is nog in de aanvraagprocedure.

Lupineteelt (+)

Het concept Lupineteelt heeft tot doel de kennis en kunde voor de lupineteelt in Nederland te ontwikkelen en te implementeren. Twee projecten worden er binnen het concept Lupineteelt uitgevoerd. Het eerste project is het stimuleren van de Lupineteelt in de Veenkoloniën en het tweede project is de veredeling van de Andes Lupine.

Lupineteelt in de Veenkoloniën is een samenwerkingsproject van Agenda voor de Veenkoloniën, Provincies Groningen en Drenthe, Productschap Akkerbouw en Kiemkracht. De werkzaamheden worden uitgevoerd door het Louis Bolk Instituut en de Nederlandse Akkerbouw vakbond. In het tweede jaar van dit project zijn er ook proefvelden met gemengde teelten aangelegd (80% graan en 20% lupine). In 2013 wordt dit project afgerond. Het heeft dan concreet geleid tot een teelthandleiding voor lupinen en een aantal boeren-studie groepen die lupinen geteeld hebben.

Veredeling Andes Lupine is een langdurig proces. Het JKI in Duitsland heeft het tweede veldseizoen uitgevoerd en de resultaten van de kruisingen worden nu verwerkt. Voor 2013 staat nog een kruisingsseizoen gepland. In 2013 wordt ook de continuïteit van het programma geborgd door een structurele inbedding in de PPS “innovatie-lupineketen” te realiseren via een samenwerking met een MKB-veredelingsbedrijf.

2.4.2. M€€rwaarde uit het eigen bedrijf

Het ontwikkelen van nieuwe waardecreatie en verdienmodellen door het perspectief op het eigen akkerbouw bedrijf op verrassende wijze te veranderen.

Concepten

GreenFertilizer (+++)

Zonnelmelken voor eigen stikstofproductie? Kunstmest voor de velden en brandstof voor landbouwvoertuigen zijn belangrijke kostenposten voor de landbouw. Kunstmest en dieselbrandstof zijn energie-intensieve producten en daarmee ook een belangrijke bron van CO₂ emissies vanuit de landbouw.

Technologie voor hernieuwbare energie zoals zonne- en windenergie wordt steeds goedkoper waardoor het rendabeler wordt deze technologie ook te gebruiken. Terugleveren van geproduceerde hernieuwbare elektriciteit aan het elektriciteitsnet is echter niet altijd voordelig. De hernieuwbare energie moet hier concurreren met niet hernieuwbare fossiele elektriciteit opgewekt met kolen, gas en kerncentrales.

Kleinschalige decentrale productie op het boerenbedrijf van zowel stikstof als transportbrandstof met behulp van hernieuwbare energie levert de boer en zijn omgeving direct voordeel op:

- Inkoopkosten voor deze producten worden lager.
- Vermindert de CO₂ emissie van de landbouw aanzienlijk, de carbo-footprint wordt verminderd.
- Rendement op hernieuwbare energie technologie wordt hoger.

Ammoniak (NH₃) is zowel grondstof voor kunstmest als brandstof voor motoren.

Ammoniak kan diesel voor meer dan 90% vervangen in bestaande dieselmotoren.

Daarmee is ammoniak een uitstekende vervanger voor diesel in het landbouw en wegverkeer. Ammoniak is ook grondstof voor waterstof (H₂) in waterstofmotoren.

De technologie om ammoniak te maken is gebaseerd op het Haber-Bosch proces uit het begin van de vorige eeuw. Deze technologie vraagt veel energie voor het creëren van de hoge druk en de hoge temperaturen. Daarom is het voordelig het Haber-Bosch proces in grote installaties uit te voeren.

Nieuwe brandstofcel-technologie maakt het mogelijk het Haber-Bosch proces (elektro-katalytisch) op kleine schaal uit te voeren. Het Kiemkracht concept Greenfertilizer ontwikkelt de benodigde technologie voor de ammoniakproductie en benutting op het eigen boerenbedrijf.

Eind 2012 wordt de technisch-economische haalbaarheid door middel van een thermodynamische evaluatie opgeleverd. In 2013 wordt er een pilot-experiment uitgevoerd die de haalbaarheid van het principe moet aantonen.

Akkervarken (++)

De Nederlandse akkerbouwer kan de varkenshouderij wezenlijk veranderen door varkens als vierde “roze”gewas in de akkerbouwrotatie op te nemen. Het Hollands akkervarken gaat uit van openlucht-diervriendelijke dierhouderij, minimale investeringen, tijdelijke varkenshuisvesting en benutten van agrarische reststromen als voer.

Hollands Akkervarken is een varkens viersterren concept waarbij de mensvriendelijke dierhouderij door akkerbouwers met hun velden wordt ingevuld. Hollands akkervarken is een transparant varkensconcept waarbij gedurende het varkensmesten, de interactie met omgeving bijvoorbeeld kinderen, scholen en maatschappij maatschappelijke waarden creëert. In 2013 wordt het concept verder uitgewerkt en zijn er akkerbouwers die de eerste akkervarkens “telen”.

Hoeksch Goud (+)

Hoeksch Goud staat voor het ontwikkelen van een uniek smakelijk herkenbaar product van regionale herkomst op basis van een speciaal aardappelras. Voor de Hoeksche Aardappel wordt bescherming gezocht via het Europese systeem van geografische aanduidingen zodat de toegevoegde waarde behouden blijft (de beschermd

oorsprongsbenaming (BOB); de beschermde geografische aanduiding (BGA) of de gegarandeerde traditionele specialiteit (GTS). Hiertoe wordt er ook samengewerkt overheden, LTO en bedrijven in de Hoeksche Waard om de gehele Hoeksche Waard als (tafel) aardappelcluster op de kaart te zetten. In 2012 zijn er teelt en smaakproeven met aardappelrassen geweest en zijn er verpakkingen geselecteerd die consumenten aanspreken. In 2013 wordt Hoeksch Goud afgerond. Er zijn dan consumentenproeven uitgevoerd, is er een distributie opgezet en zijn de leerervaringen gerapporteerd in een brochure. Deze brochure dient als ondersteuning voor andere ondernemers die een eigen niche in de markt willen ontwikkelen.

Nieuwe oude gewassen (+)

De gewaskeuze van de moderne akkerbouwer is gebaseerd op wat hier van oorsprong groeide, wat kolonisten hebben meegebracht uit tropisch hooggebergte en wat moderne zaadfirma's voor ons belangrijk vinden. Uiteindelijk heeft dit geleid tot een zeer beperkt aantal soorten die we kunnen verbouwen. (Her)Introductie van oude nieuwe rassen en soorten verhoogt de biodiversiteit, de keuzemogelijkheden van de consument en biedt landbouwers de mogelijkheid uit de tredmolen van steeds goedkoper wordende bulkproductie te stappen. Botanical Explorers heeft een verkenning gemaakt van 10 veelbelovende soorten voor de NW-Europese agro-ecozone. Oca (*Oxalis tuberosum*) is een zeer veelbelovende soort. Deze knol is circa 50 jaar geleden in Nieuw Zeeland geïntroduceerd vanuit de Andes en heeft daar nu reeds de naam New Zealand Yam. In 2012 zijn er een 20-tal oca rassen in Nederland geïntroduceerd die nu verder gebruikt gaan worden voor kruisingen voor het creëren van nieuwe Oca rassen voor de NW-Europese agro-ecozone. Deze Oca rassen zijn "geadopteerd" door een groep ondernemers die hiermee nieuwe Oca rassen willen ontwikkelen. Dit concept is in 2012 afgerond.

SlowFarm (-)

SlowFarm streeft naar de introductie van goed, gezond, schoon en eerlijk voedsel dat op duurzame wijze is geproduceerd en geconsumeerd. Hiermee sluit SlowFarm aan op de idealen van SlowFood NL, SlowFood International en de Youth Food Movement die er naar streven het nieuwe GLB een duurzamere invulling te geven. Slowfarm heeft de volgende speerpunten met het doel lekker, gezond en duurzaam voedsel op eerlijke duurzame wijze te produceren:

- Verhogen van (agro)biodiversiteit in veld en bodem.
- Bodem koesteren als levend organisme.

- Verminderen gebruik gewasbeschermingsmiddelen en voorkomen van overmatig kunstmestgebruik.
- GMO vrij.
- Behoud en vernieuwing van cultureel erfgoed ten aanzien van kennis van productie van (kleinschalige) voedingsproducten en oude bedrijfsgebouwen in het landelijk gebied.
- Behoud en vernieuwing van landschappelijk erfgoed en deze combineren met permacultuur principes voor veerkrachtige landschappen, akkers en boerentuinen.

Een aantal van deze speerpunten kunnen als ecosysteem diensten in het nieuwe GLB opgenomen worden (biodiversiteit, bodem, cultureel erfgoed en landschappelijk erfgoed). In 2012 is het SlowFarm netwerk opgezet waarin onder andere SlowFood NL en HaseTal Touristik in deelnemen. In 2013 verschijnt er een position paper over de Slowfarm uitgangspunten en mogelijke ecosysteem en erfgoeddiensten die in het kader van Slowfarm uitgevoerd kunnen worden.

2.4.3. Water, te nat, te droog en te zout

Water is eeuwenlang het grootste probleem in de landbouw geweest. Water is het thema waar akkerbouwers 's nachts van wakker liggen. Van te veel, te weinig of verziltend water. Welke grensverleggende concepten zijn denkbaar om tot doorbraken te komen op dit vlak?

Concepten

Waterhouderij 2.0 (++)

De Waterhouderij 1.0 is in december 2011 afgesloten. Kiemkracht heeft dit concept overgenomen van InnovatieNetwerk. Tijdens besprekingen met deelnemers is de noodzaak gebleken het concept Waterhouderij te verdiepen (verbindingen tussen verschillende belanghebbenden in een Waterhouderij gebied te intensiveren) en te verbreden (meerdere Waterhouderij pilots in verschillende stroomgebieden te realiseren). Hiertoe is de waterhouderij 2.0 als green deal in juni 2012 ingediend en gehonoreerd.

Zoet water wordt een schaars goed. De behoefte om op meerdere terreinen regionaal zelfvoorzienend te zijn groeit. Gebiedseigen, onafhankelijke zoetwatervoorziening van goede kwaliteit wordt in heel Nederland van levensbelang. De Waterhouderij 2.0 kan het antwoord zijn. In een Waterhouderij 2.0 zijn functies en economische dragers in één gebied met elkaar verbonden. De grondgebruikers bergen hemelwater en stellen dit beschikbaar aan hun omgeving voor verschillende functies. Deze gebiedsgerichte aanpak

realiseert verschillende doelen en kan zorgen voor nieuwe economische impulsen. De Waterhouderij 2.0 is een publiek-privaat samenwerkingsverband op gebiedsniveau waarbinnen vereffening en beheer van kosten en baten georganiseerd zijn. In 2013 gaan waterschappen, ondernemers, ZLTO en Staatsbosbeheer in 3 pilotgebieden, Walcheren, Noord-Brabant en Overijssel, samen aan de slag. Door een gecoördineerde landelijke aanpak kunnen partijen kennis uitwisselen en samen knelpunten aanpakken, en is de Waterhouderij 2.0 op termijn makkelijker op te schalen. Het doel van de Waterhouderij is een 'volledige' en duurzame zelfvoorziening in water voor de deelnemende partijen en het gebied. Daarnaast versterkt de Waterhouderij de bedrijfseconomische basis van de deelnemers.

Aequator Groen & Ruimte is projectleider en samen met Kiemkracht de trekker van de Green Deal. Aequator is verantwoordelijk voor de uitvoering van het project en treedt op als procesbegeleider, adviseur en kennismakelaar.

Waterkennisstromen (++)

Nederland-Waterland heeft in principe alle waterkennis om alle waterproblemen op te lossen. De waterproblemen zijn echter nog niet opgelost, de akkerbouwer heeft nog steeds last van teveel, te weinig of te zout water. Deltares heeft dit ook ervaren en wil samen met Kiemkracht zoeken naar mogelijkheden om de waterproblemen op te lossen met behulp van alle kennis die beschikbaar is bij de verschillende belanghebbenden in het veld (waterschap, waterstaat, provincie, natuurbeheer landbouw en kennisinstellingen). In 2012 wordt er een creatieve LEF-sessie georganiseerd waar alle belanghebbenden gezamenlijk werken aan een concreet probleem op een echte akker. De resultaten van deze LEF-sessie worden gebruikt om generieke principes te achterhalen die we in 2013 gaan uitwerken. In 2013 wordt dit concept afgesloten met een position paper met methoden over kennisdeling en kennisbenutting tussen verschillende belanghebbenden geconcretiseerd met een tweetal praktijkvoorbeelden.

Voor het creëren van een overzicht van beschikbare kennis bij verschillende partijen heeft Aequator in opdracht van Kiemkracht het boekje: Akker en Water: samen kansen benutten, oplossingsrichtingen en ideeën gepubliceerd ca 300 exemplaren van dit boekje zijn op de beurs Agrotechniek Holland 2012 verdeeld aan belangstellenden.

Doorlopende Concepten

Naast de nieuwe bovenstaande concepten, zijn er nog twee gecontinueerde concepten uit de eerste Kiemkracht-periode.

SmartBot-AgroBot (+++)

De omslag van grootschalige naar kleinschalige (gerobotiseerde) landbouwmachines met potentiële winst voor bodemkwaliteit én landschap. Kiemkracht heeft in samenwerking met Nederlandse en Duitse partners het project SmartBot ontwikkeld. Per 1 september 2011 is het drie-jarige majeure INTERREG IVa project gestart. Hier werken akkerbouwers samen met kennisinstellingen en landbouwmachine fabrikanten aan de ontwikkeling van vier robot prototypen: de oogstrobot, onkruidrobot, aardappelopslag robot en vogelverschrikrobot. In het kader van dit concept wordt ook een Smart-Center voor agro-robotica innovatie opgericht. In 2012. De werkzaamheden in 2012 waren o.a. gericht op het gezamenlijk ontwikkelen van het open source robotic operating system ROS.ORG. De demorobot Kiemkracht Husky A200 is een opensource robot die ingezet gaat worden voor meerdere doeleinden en hiermee de voordelen van opensource software aantoont. De Kiemkracht Husky A200 is gedemonstreerd op de landbouwbeurs Agrotechniek Holland 2012. Speciaal voor deze beurs heeft Kiemkracht het boekje “Akker van de Toekomst” uitgegeven. Circa 4000 boekjes zijn verdeeld aan bezoekers van Paviljoen “Akker van de Toekomst” dat door Kiemkracht en het precisielandbouw programma (PPL) van LTO is ingericht.

De volgende activiteiten zijn voor 2013 gepland.

- a) Het interregionale agro-robot innovatiecentrum, het Smartcenter, wordt in gebruik genomen door het ontwikkelen van drie conceptuele suikerbiet-rooi robots waarvan er één door Grimme als prototype gebouwd gaat worden.
- b) Ontwikkelen van agro-robot operating system gebaseerd op ROS.ORG met onder andere optimale pad-planning.
- c) Ontwikkelen van sensoren voor rooirobot en aardappelopslagbestrijdingsrobot
- d) Ontwikkelen van actoren (gereedschappen) voor rooirobot en aardappelopslagbestrijdingsrobot.
- e) Daarnaast zijn er nog activiteiten t.a.v. sensorontwikkeling voor de vogelverschrikrobot en de onkruidrobot.

Biochar: klimaatreddende bodem (+)

Biochar is verkoolde biomassa dat wanneer het aan de bodem wordt toegevoegd zowel de bodem verbetert als permanent CO₂ in de bouwvoor opslaat. Eén ton biomassa kan één ton CO₂ in de bodem (bouwvoor) opslaan. Kiemkracht heeft in samenwerking met de Provincie Groningen een Europees INTERREG gefinancierd project ontwikkeld. In dit project werken 13 partners uit 7 landen rond de Noordzee samen. Dit project onderzoekt en ontwikkelt productie en toepassingsmethodieken voor biochar. Tevens worden de milieukundige aspecten via een LCA (Life Cycle Analysis) onderzocht en vastgesteld. In

2012 hebben de eerste grootschalige bodemproeven met Biochar plaatsgevonden. In 2013 wordt dit project afgerond.

Eind 2011 is de EU-COST actie BIOCHAR gestart. Kiemkracht/Productschap Akkerbouw is een van de founding partners van dit EU project. In dit project werken 17 van de 27 EU landen samen voor het uitwisselen van Biochar kennis. In 2012 is ook onder beschermheerschap van het Productschap Akkerbouw de stichting “European Biochar Foundation” opgericht. Deze stichting heeft tot doel de biochar grondstoffen, productieprocessen en producten te certificeren voor het borgen van de milieukundige randvoorwaarden (PAH's, PCB's en zware metalen), de duurzaamheidsclaim en verantwoorde landbouwkundige toepassingen. Deze foundation wordt in 2013 verder vorm gegeven.

2.5. Naar een duurzame, renderende Noordzeevervisserij

Op het vlak van de Noordzeevervisserij werken we samen met de directie Dierlijke Agroketens en Dierenwelzijn van EL&I, met het visserijbedrijfsleven (inclusief de Blueports) en met de afzetketen. De personele inzet (projectleider innovatie Noordzeevervisserij) wordt beschikbaar gesteld vanuit EL&I, terwijl InnovatieNetwerk naast contacten, kennis en ervaring, ook programmamiddelen inzet. De centrale lijn voor het hele programma is: “Naar een duurzame, renderende Noordzeevervisserij.” Door het inmiddels afgesloten Visserij Innovatie Platform (met actieve deelname van InnovatieNetwerk) zijn vier lange termijn ambities geformuleerd met betrekking tot energie, nevenactiviteiten naast de visserij, toegevoegde waarde/ketenmacht en beheer van de zee. Conceptontwikkeling en -realisatie is oorspronkelijk langs die vier lijnen opgezet, maar voor 2013 aangepast. Daarnaast zijn we ook betrokken, en in enkele gevallen initiërend, ten aanzien van de toekomstige innovatiestructuur binnen de sector.

Concepten

Naar nieuwe energie

Ambitie: In 2025 is het verbruik van fossiele energie met 90% gereduceerd. Er wordt gebruik gemaakt van kennis en ervaring uit geheel andere sectoren. In 2012 is aandacht besteed aan de energiehuishouding op een visserschip, met de mogelijkheden daar winst te boeken, en aan de toepassing van LNG.

Sinds onze haalbaarheidstudie naar LNG voor de Noordzeevervisserij in 2009 komen er in meerdere regio's initiatieven van de grond. In het vertrouwen dat dit verder wordt

opgepakt sluiten wij onze directe bemoeienis hiermee af. Gezien de bredere innovatieve insteek in de betreffende netwerken houden we de contacten wel warm.

Samen met een vooruitstrevende visser en een scheepsontwerpbureau zijn we begonnen met de eerste uitwerking van een nieuw, revolutionair, energiezuinig multipurpose “zeegaand platform”. In plaats van aanpassing van het traditionele logge kottermodel wordt uitgegaan van de behoeften zoals die zijn voorzien over 15-20 jaar. Dit moet in 2013 leiden tot een voldoende inzicht in de technische en economische aspecten van dit ontwerp ten behoeve van de vervolgstappen met scheepsbouwers, leveranciers en banken. De opzet is dat de betreffende visser op basis daarvan het schip gaat bouwen. Het resultaat zal worden gepresenteerd aan de sector ter inspiratie om ook dit pad op te gaan.

Van visser naar multipurpose maritiem ondernemer

Ambitie: Vissers verbreden de economische basis van hun onderneming door ook aanpalende maritieme activiteiten uit te voeren, zoals zee- en visserijonderzoek, vis- en zeewierkweek en “schoonvissen” (afvalverwijdering op zee, met name plastic). In 2012 zijn daarvoor een aantal businessmodellen ontwikkeld. In 2013 wordt ingezet op het in de praktijk brengen daarvan. Hiervoor is een denkomslag nodig bij de overheid maar zeker ook bij de vissers zelf.

Voor de Rijksrederij betekent het (deels) uitbesteden van de haar toevertrouwde taken bij zee- en visserijonderzoek in plaats van het werken met een (naar het lijkt veel duurdere) eigen vloot en bemanning. Voor schoonvissen van de zee zal de overheid haar maatschappelijke verantwoordelijkheid moeten nemen en fondsen moeten vrijmaken. Hier komt dus lobbywerk bij kijken.

De vissers zullen een lange termijn commitment aan moeten gaan met opdrachtgevers buiten de visserij. En “zeeboeren” is een heel andere tak van sport dan vissen/jagen, Deze ambitie is ook een essentieel onderdeel van bovengenoemd nieuw, revolutionair en energiezuinig multipurpose schip.

Onderzoek in 2012 heeft uitgewezen dat de oorspronkelijk voorziene markt in de energie offshore en crisis/rampenbestrijding op zee maar zeer beperkte mogelijkheden biedt. Gezien de omvang van deze markten zullen deze bevindingen in 2013 nader worden getoetst in de betreffende markt.

Het neusje van de zalm

Ambitie: Een positionering van vis aan de bovenkant van de markt met een sterke positie van de vissers in marktgerichte ketens. In 2012 is gestart om met voorlopers in de sector nieuwe afzetkanalen te ontwikkelen, waarbij de visser meer macht ontwikkelt in de afzet-

keten. Deels worden deze initiatieven op pilot basis al in de praktijk gebracht, o.a. via een webmarket (in opbouw) en toelevering aan de zorgsector. De vissers voegen hierbij meer waarde toe aan hun product en worden daarvoor ook beloond.

Ook in 2013 willen we nog enkele van deze niches helpen ontwikkelen. Het gaat daarbij om een beperkte omzet- en margevergroting, weliswaar met groeipotentie, maar het blijven niches. Van groot belang is echter dat de visser zo een beter inzicht krijgt in de wensen van zijn eindafnemer. Bovendien draagt dit bij aan een sterker profiel van een “vergeten vis” als schol.

Een nieuwe uitdaging is om de Noordzeevis als nicheproduct, en dus met bijbehorende toegevoegde waarde, wereldwijd te vermarkten en zo de omzet ervan op te schalen. Nu wordt 80% van de vangst als diepvriesproduct geëxporteerd. Onderzocht zal worden hoe andere nicheproducten met een hoog kwaliteitsaureool, zoals het Japanse Wagyu rundvlees, hun positie op de wereldmarkt hebben weten te verwerven, en hoe een cross-sectorale verbinding kan worden gelegd naar Noordzeevis. Internet (o.a. longtail marketing) en sociale media worden mogelijk belangrijke instrumenten hierbij. Tevens is een initiatief gesteund om marktgericht ondernemerschap in het visserijonderwijs te versterken.

Privaat bio-marien innovatie netwerk

Mede ondersteund door het Europees Visserij Fonds (EVF) zijn er een reeks initiatieven in gang gezet voor regionale innovatienetwerken (Blueports). Het is van belang dat de verworvenheden daarvan ook na afloop van de EVF-subsidie worden gecontinueerd. Een inspirerend model daarvoor is gerealiseerd in Noorwegen, waar het privaat bio-marien innovatie netwerk MareLife succesvol functioneert. MareLife heeft ook internationale leden, waaronder ook een aantal vooruitstrevende Nederlandse vissers.

We hebben in nauwe samenwerking met de Nederlandse visserijattaché voor Scandinavië in de afgelopen jaren ter inspiratie al diverse contactmomenten georganiseerd. Gebleken is dat zo'n netwerk vanuit de Noordzeevisserij sector zelf moeilijk van de grond komt, ondanks het besef van de innovatieve impulsen die het kan geven aan de sector. De inzet van InnovatieNetwerk zal daarom worden geïntensiveerd, waarbij net als bij MareLife zal worden ingezet op cross-over naar andere sectoren met bio-mariene activiteiten.

De zee als ecologisch én economisch kapitaal

Deze oorspronkelijke ambitie van het Visserij Innovatie Platform heeft een aantal jaren op de agenda gestaan. Uitgangspunt was dat de visserijsector in 2025 zelf de verantwoordelijkheid zou nemen voor een goede balans tussen ecologische en economische belangen op zee. Dit hield onder andere in het verkennen van alternatieve beheersstrategieën in

het krachtenveld van het Europees Visserij Beleid. Door tijdsdruk en door gebrek aan inspirerende invalshoeken is dit niet van de grond gekomen. Deze ambitie is daarom in de ijskast gezet, hetgeen overigens niets afdoet aan de relevantie van het onderwerp.

2.6 Natuur, landschap en ruimte

Tabel 2: Thema's en concepten binnen het domein Natuur, landschap en ruimte.

	Thema	Concept	Fase
	Natuur en landschap: naar een evenwicht tussen behoud, beleving en benutting	Knooperven	Realisatie
		Nieuwe Marken	Realisatie
		Malegenootschappen	Realisatie
		Tijdelijke Natuur	Realisatie
		Tijdelijk Anders Bestemmen	Realisatie
		Innovatief aanbesteden	Ontwikkeling
		Groen Beter Best	Ontwikkeling en Realisatie
		Multipurpose Ondernemerschap	Ontwikkeling en Realisatie
		Natuur en landschap als bron voor de Biobased Economy	Realisatie
		Duurzame energie financiert natuurbeheer	Realisatie
		Parelketting	Realisatie
		Natuurlijk Samen	Ontwikkeling en Realisatie
	Grond als sleutelfactor voor ruimtelijke kwaliteit	*)	Ontwikkeling
STIRR	Financiering Innovatie	Participatiemaatschappij	Realisatie
	Verbinding tussen kennis en innovatie	Competitie Leisure Hotspots	Ontwikkeling
		Aardbeienrijk en Rozenhof	Oriëntatie/ontwikkeling
		Topsector(en)	Oriëntatie
		Werkplaats Natuur en Gastvrijheidseconomie	Ontwikkeling door Realisatie

*) : thema in verkenningsfase

2.6.1 Natuur en Landschap: naar een evenwicht tussen behoud, beleving en benutting

De dynamiek in de sector Natuur en Landschap is groot. Bezuinigingen roepen reacties op van allerlei aard en intensiteit. Het ontwerp voor een nieuw wet Natuurbescherming met o.a. een andere verdeling van verantwoordelijkheden tussen rijk en provincie, is in oktober 2012 door de Tweede Kamer controversieel verklaard. De behandeling zal daarmee worden opgeschoven naar het volgende kabinet. Natuurorganisaties zijn geconfronteerd met ingrijpende veranderingen. Een sterk veranderde politieke context, een schuivend maatschappelijk draagvlak en natuurdoelstellingen die niet meer vanzelfsprekend zijn.

In de afgelopen decennia zijn natuur en landschap weggedreven uit de belevingswereld van mensen. Dat wil zeggen: mensen gebruiken natuur nog steeds graag en intensief als ruimte om in te recreëren en mensen wonen en werken graag in of nabij het groen. Maar mensen herkennen zich steeds minder in het natuurverhaal van overheden en natuurorganisaties. Een overwegend ecologische insteek (natuur is er voor planten en dieren) en een verstard systeem van wet- en regelgeving zijn belangrijke oorzaken voor dit verminderde draagvlak bij burgers, bestuurders en politici. Natuur is 'vertechnocratieerd' tot natuurdoeltypen en Natura2000-beperkingen. Beleving komt op de tweede plek en benutting is jarenlang een stiefkindje of zelfs een taboe geweest. Ondernemers zien natuur steeds meer als een bedreiging en niet als een kans om te ondernemen. Dat is funest voor het draagvlak van het beleid. Tegelijkertijd is de overheidsdominantie in financiering lange tijd groot geweest. De Rijksoverheid heeft aangegeven sterk te willen gaan bezuinigen op de realisatie en het beheer van natuur en landschap. Ook is het natuurbeleid gedecentraliseerd.

De afgelopen jaren heeft InnovatieNetwerk in het concept 'Naar Nieuwe Natuurverhalen' gezocht naar nieuwe richtingen om terreineigenaren, overheden, burgers en bedrijven in een nieuwe verhouding tot elkaar te brengen. De komende tijd verkent InnovatieNetwerk de mogelijkheden om de inzet van private en particuliere partijen in het realiseren en beheren van natuur te vergroten. Dat zal niet gemakkelijk zijn, gezien de ontstane vervreemding tussen het beleid en deze partijen. Ook wordt steeds meer duidelijk dat door het vigerend beleid en de bijbehorende wet- en regelgeving het maatschappelijk en bestuurlijk systeem nog niet klaar is voor een grote mate van private inzet op het gebied van natuur en landschap.

Daar komt nog bij dat Nederland ondanks jarenlange inzet op het gebied van het verbeteren van biotische en abiotische randvoorwaarden niet geslaagd is in het streven naar vergroten van de biodiversiteit. Dit wordt mede veroorzaakt door het feit dat een groot aantal factoren van invloed is op natuur en landschap, terwijl veel partijen zich niet bewust zijn van hun rol op dit dossier of zich wel bewust zijn van die rol, maar er geen belang aan hechten.

De kern van de benodigde omslag zit in het anders koppelen van behoud, beleving en benutting van natuur en landschap. Door de eenzijdige nadruk die vanuit beleid en uitvoering heeft gelegen op 'behoud' en het maar mondjesmaat ruimte bieden aan beleving en benutting, zijn burgers en bedrijven op afstand komen te staan en is het initiatief grotendeels verschoven naar de overheden. Die overheden willen wel iets aan

biodiversiteit doen (en doen dat ook daadwerkelijk), maar kunnen niet succesvol zijn zonder de inzet van burgers en bedrijven, ook vanuit andere sectoren. En die doen niet mee, want ze zijn door diezelfde overheden in feite buitenspel gezet. Niet alleen wat betreft het realiseren van biodiversiteit, maar ook wat betreft beleving en benutting. En juist daaruit zouden ze de motivatie moeten én kunnen halen om ook met biodiversiteit aan de slag te gaan, als een soort welbegrepen eigenbelang.

De oplossing is – hoe paradoxaal dat ook moge klinken – meer aandacht voor beleving en benutting, om daardoor ook meer te bereiken op het gebied van biodiversiteit.

InnovatieNetwerk wil vanuit drie perspectieven werken aan ‘het vergroten en herverdelen van de koek’. Allereerst door de mogelijkheden voor burgers te vergroten om zélf te investeren in natuur. Ten tweede door te laten zien hoe bedrijven / andere sectoren een toenemend belang bij natuur kunnen hebben. Daarbij staan constructies centraal om hun businessmodellen zo vorm te geven dat een deel van de (meer-)opbrengsten terugvloeien naar natuur en landschap. Zo worden de lusten en de lasten beter verdeeld. En ten derde door na te gaan welke mogelijkheden er zijn om de natuurorganisaties zelf meer bedrijfsmatig met hun bezit om te laten gaan en (meer) geld te laten verdienen met producten en diensten uit de natuur.

In het nieuwe concept Parelketting natuur werken we aan toepassing van reeds ontwikkelde concepten in combinatie met elkaar en in maatwerk in concrete gebieden. In de metafoor van de parelketting: de tijd is aangebroken om de beschikbare concepten (parels) zo veel als nuttig voor een bepaald gebied via een ketting aaneen te rijgen. Bij deze integratie kunnen belemmeringen naar voren komen die aanleiding kunnen zijn voor de ontwikkeling van nieuwe concepten.

Perspectief	Concept
Burgers	Knooperven
	Nieuwe merken
	Malegenootschappen
Bedrijven	Tijdelijke natuur
	Tijdelijk anders bestemmen
	Innovatief aanbesteden
	Groen Beter Best
Natuurorganisatie	Multipurpose Ondernemerschap
	Natuur en landschap als bron voor de Biobased Economy
	Duurzame energie financiert natuurbeheer (windmolens in

Integraal
natuurgebieden)
Parelketting natuur
Natuurlijk Samen

Concepten

Knooperven

De uitdaging in dit concept is burgers kansen te bieden om te wonen op grotere boerenerven die hun agrarische functie verloren hebben en verantwoordelijkheid te nemen voor het beheer en onderhoud van de karakteristieke beplanting die de Knooperven verbindt en om tegelijkertijd bedrijfsontwikkeling mogelijk te maken voor toekomstgerichte agrarische bedrijven in een kleinschalig landschap. In 2012 is in samenwerking met de provincie Overijssel en de gemeente Tubbergen ingezet op verkoop van het beschikbare eerste piloterf in Langeveen. Door de crises op de woningmarkt vraagt de uitgifte aan de nieuwe eigenaren een lange adem. Dat betekent dan ook continuering van onze inzet hierop in 2013 samen met onze twee partners.

In de provincie Utrecht is samen met Stichting Vernieuwing Gelderse Vallei een haalbaarheidstudie afgerond voor een Knooperv. In 2013 zullen de resultaten verder in discussie gebracht worden en zal ingezet worden op realisatie van deze tweede pilotlocatie.

De in 2012 gestarte zoektocht om het concept in de markt te zetten als keurmerk zal in 2013 worden afgerond. Daarbij zal duidelijk worden of een dergelijke aanpak haalbaar is en welke mogelijke allianties met partners dit inhoudelijk en financieel mogelijk maken. In 2013 zal tevens ingezet worden op het verder stimuleren en voeden van de discussie over de vraag hoe we met vrijkomende agrarische erven in de toekomst omgaan, zowel specifiek in Overijssel als ook in het algemeen in Nederland. Dit vraagstuk zal het komend decennium naar verwachting een hardnekkig maatschappelijk probleem worden. Voor de oplossing zullen nieuwe concepten zoals Knooperven en een nieuwe generatie beleid hard nodig zijn.

Nieuwe Marken

Door het bouwen van kleine aantallen woningen in lage dichtheden komen financiën beschikbaar voor de ontwikkeling van nieuwe, toegankelijke en streekeigen natuurgebieden. In september 2012 is de gemeenteraad van Smalingerland akkoord gegaan met randvoorwaarden en kaders voor een Nieuwe Marke tussen Opeinde en Drachten. De plannen worden in 2013 verder uitgewerkt in o.a. een bestemmingsplan. Ook is de werving van toekomstige bewoners / kopers van start gegaan. Daarnaast is InnovatieNetwerk een samenwerking aangegaan met een particulier initiatief en Natuurmonumenten om voor een andere locatie in Nederland de haalbaarheid van toepassing van dit

concept na te gaan. In 2013 zal blijken of de betrokken partijen en overheden dit tot een levensvatbare pilot kunnen omvormen.

Malegenootschappen

In dit concept wordt gewerkt aan de ontwikkeling van nieuwe malegenootschappen, waarin burgers daadwerkelijk inspraak krijgen in het beheer van natuurgebieden van terreinbeheerders en daar ook substantieel aan bijdragen (meebetalen en/of beheerwerkzaamheden uitvoeren). In 2012 hebben drie partijen (Probos, Overland en Buurtgroen) gezocht naar locaties waar een malebosorganisatie vormgegeven zou kunnen worden. In 2013 werkt InnovatieNetwerk met deze partijen aan de daadwerkelijke inrichting van drie pilotbossen volgens het gedachtegoed van malegenootschappen. De resultaten uit de drie pilotprojecten zullen door InnovatieNetwerk in 2014 worden geëvalueerd. Ambitie is om dan een olievlek te creëren, die grondeigenaren in staat stelt natuur mede door burgers te laten financieren en die burgers in staat stelt daadwerkelijk invloed uit te oefenen op de doelen en beheersmaatregelen. In de fase van doorontwikkeling en uitrol treedt InnovatieNetwerk terug als initiatiefnemer.

Tijdelijke Natuur

Tijdelijke Natuur – natuur die voor een beperkt aantal jaren ontwikkeld wordt op gronden die wachten op realisatie van bestemmingen zoals bedrijvigheid of wonen – biedt permanente winst voor mens én natuur. Door een uitspraak van de Raad van State in juli 2012 is voor belangstellende grondeigenaren definitieve juridische duidelijkheid geschapen. Het aantal aanvragen voor ontheffingen vooraf, en daarmee van het aantal Tijdelijke Natuurgebieden in Nederland, is de tien al gepasseerd. In 2013 zal verder ingezet worden op de samenwerking zoals die in de Green Deal Tijdelijke Natuur is vastgelegd. Grondeigenaren en maatschappelijke organisaties zetten zich daarbij in om het concept verder toe te passen en werken samen aan het oplossen van de negen gesignaleerde knelpunten die grootschalige toepassing nu nog vertragen. De Green Deal partners hebben gevraagd of InnovatieNetwerk haar kennis en ervaring wil inzetten om mee te werken aan de oplossingen van de gesignaleerde knelpunten.

Tijdelijk Anders Bestemmen (TAB)

Ontwikkelingen in de toekomst worden steeds meer onvoorspelbaar en de horizon die met enige zekerheid overzien kan worden, lijkt steeds korter te worden. Denk aan klimaatverandering. Dat het klimaat verandert, is wel duidelijk, maar het is onbekend met welke consequenties precies rekening gehouden moet worden en in welk tempo.

Als we ervan uitgaan dat de toekomst onvoorspelbaar is, moet (ook) de ruimte flexibel ingericht worden. Want wat nu goed en duurzaam lijkt, kan over tien jaar onzin blijken te zijn. Flexibele inrichting is de kern van het concept waaraan samen met RWS, Deltares en CURNET wordt gewerkt. In 2012 is gebleken dat het gedachtegoed in de RWS omgeving relevant is met name richting Rijksvastgoedbeheer en richting het Deltaprogramma. Deltares brengt haar ervaring rond TAB in in het Europees onderzoeksprogramma SEEDS. Daar waar voor InnovatieNetwerk relevante pilotkansen zich voordoen zal in 2013 ingezet worden op nieuwe vormen van samenwerking met de reeds bekende partners dan wel nieuwe partners. Een aantal partijen die actief zijn op het terrein van advisering rond TAB overweegt hun activiteiten te bundelen. Daar waar ervaring en kennis op die manier kan worden overgedragen en andere partijen de verdere toepassing ter hand nemen zal InnovatieNetwerk in 2013 daar waar mogelijk ondersteuning verlenen vooruitlopend op afbouw van haar inzet.

Innovatief aanbesteden

Naar voorbeeld van het proces rondom de A2 in Maastricht onderzoeken we nieuwe werkwijzen om natuur aan te besteden. Dat omvat zowel ontwerp als ook inrichting en beheer van nieuw te ontwikkelen natuur en beheer van bestaande natuur na mogelijke herinrichting. In 2012 is gestart en is gezocht naar geschikte gebieden voor experimenteren. In 2013 zal dit verder handen en voeten krijgen. Centraal staat een aanbesteding met minimale regels. Dus met zo veel mogelijk ruimte voor partijen om naar eigen inzicht de geformuleerde doelen te realiseren. Vervolgens worden consortia gevraagd na te denken over de vraag hoe zij de klus zouden willen klaren. Partijen worden uitgedaagd de kosten (zeker voor beheer) zo laag mogelijk en de inkomsten zo hoog mogelijk te maken. We proberen vervolgens het beste idee in de praktijk te gaan uitvoeren op een locatie waar provinciale en gemeentelijke overheid bereid zijn met dit experiment mee te werken.

Groen Beter Best

In 2011 heeft de kerngroep Panorama Natuur een nieuwe visie op natuur uitgebracht. Verbinden is in deze visie het belangrijkste thema. Verbinden van natuurgebieden, het (opnieuw) verbinden van mensen met natuur en het leggen van verbindingen tussen de natuursector en andere sectoren. In 2012 heeft deze groep Young Professionals een analyse gemaakt van mogelijkheden voor de natuursector om te komen tot nieuwe arrangementen met de zorgsector (zowel op het gebied van preventieve als curatieve zorg). Met de ontwikkelde ideeën kan de natuursector de dienstbaarheid naar de samenleving vergroten en kan een verruiming van de mogelijkheden voor financiering van

natuur worden gecreëerd. In 2013 wil InnovatieNetwerk een aantal van de ontwikkelde voorstellen uitwerken tot praktijkcases. Nieuwe producten en diensten waarmee natuur en gezondheid op zo'n manier aan elkaar worden gekoppeld dat 1 plus 1 minstens 3 is.

Multipurpose Ondernemerschap

De natuursector staat, mede door de forse bezuinigingen, voor de opgave meer eigen verantwoordelijkheid te nemen bij het financieren van de aanleg en het beheer van natuur en landschap. De sector komt echter uit een jarenlange traditie van gegarandeerde overheidsfinanciering. De omslag naar ondernemerschap in de vorm van onder meer de vorming van professionele, vraaggestuurde ketens vraagt innovatieve ontwikkeling op diverse terreinen, zowel in de sector zelf als bij Rijks- en provinciale overheden. In 2012 heeft InnovatieNetwerk een basis gelegd voor deze zoektocht door een analyse van de sterkten en zwakten van de natuursector. Het door InnovatieNetwerk uitgebrachte boek 'Waardevol Groen' schetste een aantal kansrijke richtingen voor de ontwikkeling van vraaggestuurde ketens.

In 2013 zal InnovatieNetwerk een aantal kansrijke richtingen voor vernieuwende businesscases ontwikkelen en in de praktijk testen. Diverse binnenlandse én buitenlandse initiatieven zullen daarnaast worden gebundeld via een website. Ook de kansen en uitdagingen op het gebied van nieuwe vormen van communicatie (Apps, etc.) en nieuwe vormen van burgerbetrokkenheid (crowd funding) zullen worden verkend.

Natuur en landschap als bron voor de Biobased Economy

In 2012 heeft InnovatieNetwerk de resultaten gepubliceerd van een studie naar mogelijkheden om voor het pilotgebied 'Binnenveld' te komen tot optimalisatie van de biomassa-productie uit mest, hout en gras. Door deze biomassa bewust te produceren en te oogsten en vervolgens in te zetten als grondstof voor de biobased economy worden duurzaamheidsdoelen gerealiseerd én worden nieuwe vormen van financiering voor natuurbeheer en landschapsonderhoud vormgegeven. Biomassa wordt daarmee een krachtige drager van landschapsbehoud en landschapontwikkeling. Tevens is in 2012 een start gemaakt met het verkennen van de mogelijkheden tot besparing van kosten door gemeentelijke overheden door bewust gebruik te maken van hun eigen biomassa-potentieel. In 2013 wil InnovatieNetwerk deze kennis verbreden en verdiepen en komen tot een 'onweerstaanbaar aanbod', waardoor gemeenten hun eigen biomassa niet langer behandelen als afval, maar als basis voor een duurzame toekomst, waarmee ook nog eens geld kan worden bespaard op de uitvoeringskosten.

Duurzame energie financiert natuurbeheer

In de zoektocht om bos en natuur minder subsidieafhankelijk te laten zijn, heeft InnovatieNetwerk de afgelopen jaren verkenningen uitgevoerd naar de kansrijkheid van de combinatie van de exploitatie van windmolens en het beheer van natuur. Duurzame energieproductie blijkt een interessante optie voor bos- en natuurbeheerders. De productie van elektriciteit met windmolens kan de aanleg van nieuwe en het beheer van bestaande bossen en natuurgebieden financieren. Om diverse redenen wordt dit idee nog niet breed omarmd. Angst voor het toebrengen van schade aan vogels en vleermuizen is daarvan een belangrijk voorbeeld, maar ook onbekendheid met het onderwerp en het bestaan van belemmerende wet- en regelgeving. In 2012 heeft InnovatieNetwerk diverse producten laten ontwikkelen, die energiebedrijven en natuurbezitters helpen bij het verkrijgen van maatschappelijk en bestuurlijk draagvlak en het maken van goed onderbouwde investeringsafwegingen.

In 2013 streeft InnovatieNetwerk naar het opstarten van een praktijkpilot voor windmolens in bossen. Een belangrijke belemmering is nog gelegen in de wetgeving rondom de combinatie van functies in het landelijk gebied. InnovatieNetwerk zal daarvoor door het voeren van een juridische discussie beleidsaanbevelingen doen. Daarnaast verkent InnovatieNetwerk de overige problemen die bestaan bij de wens te komen tot multifunctioneel gebruik van het landelijk gebied.

Parelketting

In de afgelopen jaren heeft het werk van InnovatieNetwerk geleid tot een breed pakket van activiteiten die zowel gericht waren op het agenderen van relevante omslagen in denken als ook op het ontwerpen en in de praktijk brengen van concepten waarin omslagen in denken vertaald zijn naar praktijksituaties. Er is sprake van een acupunctuur aanpak waarbij inzet is om bij te dragen aan een lange termijn systeeminnovatie op het gebied van natuur en landschap. Terugkijkend is er op deze manier een bak met 'parels' ontstaan. De rode draad daarbij zijn de kwetsbare vanzelfsprekendheden die gemaakt hebben dat in onze samenleving natuurbeleid en natuurbeleving uit elkaar gegroeid zijn. Dat is scherp aan de oppervlakte gekomen in recente discussies over de EHS.

Belangrijke vraag is nu waar de komende periode voor InnovatieNetwerk prioriteiten liggen. Voor de hand liggend gezien ons "verleden" is doorgaan met het ontwikkelen van nieuwe concepten en op die manier de bak met 'parels' verder vullen. Risico daarvan is dat we uiteindelijk toch alleen maar partiële oplossingen genereren die niet met elkaar worden verbonden. In deze fase van het transitieproces kiezen we er daarom voor om (ook) in te zetten op toepassing van concepten in combinatie met elkaar en in maatwerk in concrete gebieden. In de metafoor van de parelketting: de tijd is aangebroken

om de beschikbare parels zo veel als nuttig voor een bepaald gebied via een ketting aaneen te rijgen. Daarbij kan overigens ook blijken dat er nog bepaalde parels ontbreken. In 2012 is een eerste poging gedaan voor een concreet gebied de parelketting te ontwikkelen. Op basis van die ervaring zal in 2013 voor twee gebieden de 'parelkettingaanpak' verder worden ontwikkeld en toegepast.

Natuurlijk Samen

Dit concept combineert aspecten van 'beleving' en 'benutting'. Het concept creëert een interactief model (database met een website en App's als interface) om de verschillende *key-players* rondom natuur en landschap interactief met elkaar te verbinden. Met dit te ontwikkelen, landelijke systeem kunnen informatie, geld en menskracht worden uitgewisseld tussen terreinbeheerders/natuureigenaren, recreanten/gebruikers, het bedrijfsleven, belangengroepen en overheden.

Met dit interactieve systeem wordt een impuls gegeven aan het draagvlak voor natuur bij burgers en bedrijven. Ook wordt het mogelijk aanleg en beheer van natuur en landschap mede te financieren uit nieuwe bronnen. Het systeem legt verbindingen tussen de natuursector en andere sectoren en het systeem helpt overheden bij een goede beleidsuitvoering en handhaving. In 2013 bouwt InnovatieNetwerk een regionale pilot van dit systeem. Hiermee kunnen de technische mogelijkheden en grenzen worden verkend en wordt ervaren of er voldoende draagvlak is bij de verschillende *key-players* om het systeem in de toekomst zelf te gaan dragen.

2.6.2. Grond als sleutelfactor voor Ruimtelijke Kwaliteit

Door onze manier van omgaan met grond krijgen we bij het ontwikkelen van locaties vaak niet de ruimtelijke kwaliteit die we willen en zouden mogen verwachten. Zo wordt achteraf over veel woninglocaties gezegd dat ze te dicht bebouwd zijn, te weinig voorzieningen bevatten of onvoldoende parkeerruimte bezitten, terwijl er vooraf toch zulke mooie schetsen waren. Blijkbaar zijn we niet in staat die mooie schetsen om te zetten in daden. Dit is een hardnekkig probleem, niet in de laatste plaats omdat er nogal wat partijen zijn die wel varen bij de gang van zaken. Uiteindelijk is het vooral de eindgebruiker die de rekening moet betalen in de vorm van minder kwaliteit dan verwacht, of een hogere uitgave.

Via analyse van twee spraakmakende praktijkcases is in 2012 geanalyseerd waar de schoen precies wringt. Dat heeft o.a. geleid tot een infografic waarin de essentie is vastgelegd. Rapportage over de analyse is eind 2012 beschikbaar gekomen. Er wordt nauw samengewerkt met Nederland Boven Water. Gezamenlijk wordt ook het publieke en

politieke debat gestimuleerd. Het voorgenomen Parlementair onderzoek naar de vraag waarom Nederlandse huizen zo duur zijn o.l.v. D'66 kamerlid Kees Verhoeven is daarbij een goede eerste gelegenheid het debat te voeren.

Concepten

In een volgende stap geven we aan of er oplossingen en concepten te ontwikkelen zijn door de grenzen op te zoeken van wat kan en mag, en proberen we die ook te realiseren. Mocht dit onvoldoende opleveren, dan wordt het perspectief verkend dat ontstaat door concepten te ontwikkelen die buiten het bestaande systeem treden.

2.7. Alliantie met Stichting Innovatie Recreatie en Ruimte (STIRR)

Het economisch belang (3% van het bruto nationaal product en ruim 4% van de werkgelegenheid) van de sector Toerisme en Recreatie wordt onvoldoende erkend en de 'licence to operate' ontbreekt vaak vanwege het vermeende of daadwerkelijke negatieve effect op de omgevingskwaliteit. Hierdoor, en door de felle internationale concurrentie, zijn de rendementen doorgaans te laag voor substantiële innovaties, waardoor het ontwikkelvermogen klein is. Zo ontstaat een neerwaartse spiraal die niet gemakkelijk is om te buigen. Belangrijkste reden daarvoor is dat het innovatiesysteem in de recreatiesector eigenlijk op alle onderdelen niet goed werkt. De beoogde omslag is er een naar een Topsector en een erkende producent van omgevingskwaliteit.

Om die omslag te realiseren, wordt door InnovatieNetwerk samen met STIRR aan onderstaande twee opgaven gewerkt. De opgave Grond als sleutelfactor bij duurzaam recreatief ruimtegebruik die in 2012 nog als apart thema in het werkprogramma stond, is als zodanig vervallen. Wel komt de thematiek terug in het InnovatieNetwerk-thema Grond als sleutelfactor voor Ruimtelijke Kwaliteit. Via STIRR (zie www.stirr.nl) komen verder aan bod: Green Deals Natuur & Recreatie inclusief het daarbij behorende Innovatieprogramma; Kennisprogramma Regionale Beeldverhalen; Realisatie thema's uit Toekomstagenda Vrije Tijd en Toerisme.

2.7.1. Financiering innovatie

Het blijkt om allerlei redenen voor veel ondernemers lastig om aan extern geld te komen voor de vernieuwingen die nodig zijn om uit de geschetste neerwaartse spiraal te komen. Financiers wijzen op het gebrek aan professioneel ondernemerschap en ondernemers

wijzen op het gebrek aan kennis over risico's bij financiers. Ook speelt het beperkte eigen vermogen een rol, waardoor het percentage vreemde financiering vaak hoog moet zijn. Het bestaande instrumentarium helpt te beperkt. Derhalve is nieuw instrumentarium nodig.

Concepten

Participatiemaatschappij

Via zo'n maatschappij stellen ervaren en kapitaalkrachtige ondernemers kennis en geld ter beschikking aan (jonge) collega's die willen innoveren. In 2011 zijn de mogelijkheden voor het oprichten van een Participatiemaatschappij verkend en zijn mogelijke deelnemers benaderd. In 2012 is gewerkt aan daadwerkelijke realisatie onder de naam Leisure Investments. De introductie stond gepland voor 29 juni 2012, maar door interne perikelen bij de beoogde uitvoerende instelling kon die niet doorgaan. Op dit moment (medio oktober) wordt gezocht naar een andere uitvoerder. Criteria die daarbij gehanteerd worden zijn professionaliteit maar ook het feit dat de uitvoeringskosten in een goede verhouding moeten staan tot het uiteindelijk te investeren kapitaal. Na de realisatie van Leisure Investments zal InnovatieNetwerk zich vooral beperken tot het monitoren van de ontstane nieuwe situatie. Eind 2013 zal bekeken worden of de participatiemaatschappij inderdaad een adequate oplossing is voor de geschetste problematiek.

2.7.2 Verbinding tussen kennis en innovatie

Toerisme en Recreatie (T+R) is zoals boven aangegeven een belangrijke economische sector. Toch wordt T+R niet als een Topsector gezien. T+R ontwikkelt te weinig (baanbrekende) innovaties. Dat komt door de kleinschaligheid en de versnippering van de sector en de slechte verbindingen met onderzoek/kennis. Daar willen we gericht mee aan de slag door te laten zien dat het anders kan en dat anders werken ook veel oplevert. Daarbij kan gedacht worden aan nieuwe producten en diensten, nieuwe technieken om bijvoorbeeld vrijetijds mobiliteit te reguleren en nieuwe organisatievormen voor adequate samenwerking tussen 'concullega's'.

Concepten

Competitie Leisure Hotspots

Onder Leisure Hotspots verstaan we regio's (clusters) met producten en productiewijzen van topniveau, die sterk gelinkt zijn aan kennisinstellingen, waar positieve maatschappelijke effecten voor urgente kwesties gegenereerd worden en die een voorbeeldfunctie

vervullen. In 2011 is het concept nader verkend en is nagegaan hoe het voor partijen interessant gemaakt kan worden. In 2012 is aan Marko Hekkert, hoogleraar Innovatie aan de Universiteit Utrecht opdracht verleend om een analyse te maken van de competitie hotspots zoals die plaatsvindt in de logistiek. Centrale vragen zijn: 1. Hoe is de logistieke hotspot competitie precies vormgegeven? Welke stappen zijn ondernomen om de competitie vorm te geven en te starten? 2. Wat is de invloed van de logistieke hotspot competitie op de innovatiekracht van de logistieke hotspots? 3. Wat zijn de factoren die het succes bepalen van deze competitie? Op basis van deze analyse – die nog in 2012 wordt afgerond – zal bepaald worden of er ook een leisure hotspot competitie opgestart zal worden, en zo ja, hoe die dan vorm gegeven moet worden.

Aardbeienrijk en Rozenhof

Onder die werktitel is eind 2012 opdracht verstrekt om na te gaan of en hoe slimme combinaties van tuinbouw en gastvrijheidseconomie nieuwe business kunnen genereren. In 2013 zal gewerkt worden aan realisatie van geïdentificeerde slimme combinaties. Voor dit onderdeel wordt samengewerkt met het cluster Land- en tuinbouw en agribusiness.

Topsector(en)

Het project Aardbeienrijk en Rozenhof is onderdeel van een breder traject waarin verkend wordt of er productieve combinaties gelegd kunnen worden tussen de gastvrijheidssector en topsectoren. Daartoe voert Haskoning momenteel een verkenning uit, waarbij ook gekeken wordt hoe de rol van kennis versterkt kan worden. De voorlopige conclusie is dat de gastvrijheidssector een Innovatie Road Map moet opstellen “als ware zij een topsector”. Daar zal in 2013 aan gewerkt worden, samen met de koepelorganisatie in de toerismebranche, Gastvrij Nederland.

Academische Werkplaats

Onder auspiciën van het Actieplatform Toekomstagenda Vrije Tijd en Toerisme wordt samen met Celtor en STIRR gewerkt aan een Academische Werkplaats Natuur en Gastvrijheidseconomie, waarvoor aparte financiering is verkregen tot ongeveer eind 2013. In zo'n werkplaats ontmoeten personen die in de praktijk met dit thema bezig zijn elkaar én wetenschappers. Samen worden de vragen die er leven aangescherpt en oplossingen uitgewerkt en gedocumenteerd. Met als doel tot betere praktijken te komen én te zorgen dat het wiel niet telkens opnieuw hoeft te worden uitgevonden. Op 18 september heeft een eerste bijeenkomst plaatsgevonden, die was gewijd aan Leisure Boulevard in

Brabant. In november trekt de karavaan naar de Stadsregio Amsterdam en in december naar Zuidwest Friesland. Ook in 2013 zullen diverse regio's bezocht worden.

2.8. Voeding

Tabel 3: Thema's en concepten binnen het cluster 'Voeding'.

Thema	Concept	Fase
Voedsel voor de stad	Steden van fruit en honing – Sportfruit/Fruit4Sport	Realisatie
	Steden van fruit en honing – Buurtboomgaard Zwolle	Realisatie
	Varkens in de stad	Ontwikkeling
	Kringlopen in de stad	Ontwikkeling
Samen goed eten	Lunchen op school	Realisatie
	Mijn Eetexperiment voor kids	Ontwikkeling/Realisatie
Consument aan zet	Waardenpas	Realisatie
	HACCP-light	Oriëntatie
	Meat Your Own	Ontwikkeling
	Kraamschap+/NieuwVers	Ontwikkeling
	Duurzaam zonder logo's	Ontwikkeling
	Good Food Fund	Oriëntatie

2.8.1. Voedsel voor de stad

Steden en stedelingen zijn van lieverlee ontkoppeld van het voedselsysteem. Mensen weten niet meer waar hun voedsel precies vandaan komt, weten niet meer wat er voor nodig is om het te produceren en zien een goed gevulde supermarkt als iets vanzelfsprekends. Aan de andere kant weten veel producenten niet voor wie ze nu exact produceren en wat de wensen zijn. Zij zijn gewend om te leveren aan de volgende schakel in de keten, zonder dat ze weten waar hun product uiteindelijk terechtkomt. Probleem hiervan is dat de verduurzaming van voedselsystemen veel langzamer gaat als producenten en consumenten niet met elkaar in verbinding staan. Die verbinding kan ontstaan door betere informatie-uitwisseling in de keten, door rechtstreekse contacten tussen producenten en consumenten, maar ook door voedselproductie terug te brengen in steden waar de meeste mensen wonen. Daarnaast zou voor de leefbaarheid van steden een andere omgang met voedsel en groen goede kansen bieden en kan het verbouwen van voedsel in de stad goed worden gecombineerd met functies als educatie, opleiding en zorg.

De centrale vragen in dit thema zijn:

- Hoe kunnen stedelijke voedselsystemen een rol spelen bij het oplossen van stedelijke problemen?

- Hoe kunnen stedelijke voedselsystemen bijdragen aan de verduurzaming van het voedselsysteem buiten de stad?

Concepten

Er wordt gewerkt aan drie concepten waarin nieuwe functies van stedelijke voedselsystemen centraal staan.

Steden van Fruit en Honing

In het alledaagse leven van stedelingen is voedselproductie nagenoeg geheel afwezig; het onttrekt zich letterlijk aan het zicht. Welk profijt kunnen stedelingen hebben als voedselproductie zich (ook) in hun dagelijkse leefomgeving zou voltrekken? Welke stedelijke problemen kunnen we hiermee oplossen? En hoe zou dat kunnen? Dit concept richt zich op een specifieke productietak: de fruitteelt. In minstens twee pilots onderzoeken we de mogelijkheden en voorwaarden voor combinaties van fruitteelt met respectievelijk sportterreinen ('Sportfruit' of 'Fruit4Sport') en met woonwijken ('Buurtboomgaard'). In 2012 zijn deze concepten ontwikkeld. In 2013 moet dit leiden tot realisatie met aanbevelingen voor een bredere uitrol van het concept.

Varkens in de stad

Het varken is een stadsdier bij uitstek. En toch is het verdwenen uit de stad, met uitzondering van een enkel exemplaar op de kinder- of stadsboerderij. Het varken is nu een plattelandsdier geworden, al is het ook daar goeddeels tamelijk onzichtbaar. Het is daarom niet verwonderlijk dat de doorsnee consument het karbonaadje niet of nauwelijks associeert met het varken. Hoe dat te doorbreken? Samen met de PeerGroup wordt gewerkt aan het concept Varkens in de stad door samen met bewoners Varkenshuizen te bouwen. Er worden drie Varkenshuizen gebouwd. Eén in de Randstad (Rotterdam) in samenwerking met de Rotterdamse Oogst, één in de provincie waar de meeste varkens van Nederland wonen (Noord-Brabant, Tilburg) in samenwerking met mEATing en één in de Drentse Veenkoloniën, Annerveenschekanaal. Als mensen gaan zorgen voor een varken, gaan ze dan ook anders denken over de (intensieve) veehouderij? In 2013 evalueren we de ervaringen om te zien of een dergelijke aanpak werkt bij het vergroten van bewustwording over de herkomst van ons eten.

Kringlopen in de stad

In enkele steden zijn kleinschalige stadslandbouwprojecten opgezet. Hierbij worden groepen van bewoners betrokken bij de verbouw van groenten, fruit of vlees. De vraag is of de verbouw van voedsel ook kan worden geïntegreerd met andere functies, zoals

energieopwekking en afvalwaterreiniging. Is het mogelijk om in stedelijk gebied kleinschalige agroproductieparken te realiseren waarbij reststromen afkomstig van huizen en bedrijven kunnen worden gebruikt voor de productie van energie en voedsel? Kunnen in een stedelijke omgeving kringlopen worden gesloten? In 2013 wordt het concept van kringlopen in de stad concreet uitgeprobeerd met een bewonerscollectief in Amsterdam-Noord in samenwerking met Metabolic Lab.

2.8.2. Samen goed eten

Hoe kunnen we de rol van voedsel in ons dagelijks leven, en de gewoontes die daarbij horen, zó veranderen dat duurzamer en gezonder consumeren welhaast ongemerkt de normaalste zaak van de wereld wordt? We verwachten dat betekenisvolle eetpraktijken cruciaal zijn om dit te bereiken, eerder dan voorlichting en vermaning. Hoe kunnen we eetpraktijken ontwikkelen die mensen als vanzelf tot nieuwe gewoontes aanzetten? En wat kan de bijdrage hieraan zijn van het gezamenlijk nuttigen van een goede maaltijd. We richten ons daarbij in eerste instantie op lagere scholen, omdat kinderen op die leeftijd nog het meest openstaan voor andere ervaringen op het gebied van eten.

Concepten

Er wordt gewerkt aan twee concepten die bijdragen aan beter eten op basisscholen.

Beter lunchen op school

Op basisscholen in Nederland is het, anders dan in veel andere landen, niet gebruikelijk dat leerlingen er tussen de middag goed eten. Intussen zien we dat steeds meer kinderen gebruik maken van de overblijf, en we zien ook dat kinderen zich steeds slechter voeden. Investeren in een duurzame eetcultuur moet beginnen bij de jeugd, liefst dus al op de basisschool. Er zijn verschillende succesvolle pilots geweest met lunchen op school, maar de uitrol van dit concept gaat niet vanzelf. De organisatie en financiering van het huidige schoolsysteem belemmert dat scholen actief met lunchen aan de slag gaan. Bovendien is er geen duidelijke probleemeigenaar: iedereen vindt goed eten op school belangrijk, maar niemand pakt de regie. Samen met partijen die wel initiatief willen tonen gaan we in 2013 op zoek naar doorbraken die een antwoord kunnen geven op problemen in het huidige systeem. Voorstellen voor institutionele aanpassingen leggen we ook voor aan het Platform Schoollunches.

Mijn Eetexperiment voor kids

Kinderen zijn gemotiveerder om hun eetgewoonten aan te passen als ze echt ervaren hebben wat 'anders' eten met ze doet. InnovatieNetwerk en de Stichting Voeding Leeft

werken daarom aan een eetervaringsprogramma voor kinderen onder de titel 'Mijn Eetexperiment voor kids'. De aanpak is gebaseerd op 'Mijn Eetexperiment' voor volwassenen, maar dan helemaal toegespitst op leerlingen van groep 7 en 8 van de basisschool. Gedurende een week gaan kinderen minder zoet eten en drinken. Ze worden door middel van een dagelijks filmpje aangemoedigd om ook tijdens de lunch en het diner meer groenten en fruit te eten. Elke dag gaan de kinderen na hoe ze zichzelf voelen en vullen daarvoor een vragenlijst in. In 2013 gaan we op basis van de eerste ervaringen nog een pilot uitvoeren en komen met een plan om de aanpak breder te verspreiden. De ambitie is om Mijn Eetexperiment voor kids aan scholen aan te bieden in samenhang met bestaande activiteiten, zoals Smaaklessen en Schoolgruiten.

2.8.3. Consument aan zet

Er zijn veel initiatieven in de voedselketen gericht op verduurzaming. Soms zijn het kleine stapjes, soms zijn het grote innovaties. Om vernieuwingen in de voedselketen tot stand te brengen is een actieve consumenteninbreng van groot belang. Als er immers geen markt blijkt te bestaan voor nieuwe producten, dan komt vernieuwing niet tot stand. Ook kunnen consumenten hun invloed laten gelden door duidelijk te maken welke wensen zij hebben ten aanzien van het voedsel dat ze kopen. Nu bepalen de grote retailorganisaties wat consumenten kunnen kopen, terwijl – met name door de grote opkomst van social media – consumenten zelf steeds meer invloed willen hebben over wat ze op hun bord krijgen. Deze actieve inbreng is in eerste instantie beperkt tot een kleine groep bewuste consumenten, maar deze kleine groep van voorlopers kan wel een grote invloed uitoefenen op de gehele voedselketen.

Concepten

We werken binnen dit thema aan zes concepten.

Waardenpas

In discussies over verduurzaming van landbouw en voedsel komen we niet verder dan vast te stellen dat er een spanning is tussen burger en consument ("de burger wil verantwoorde producten, maar koopt de consument die ook?"). Terwijl we weten hoe lastig het is om die inspanning inzichtelijk en hanteerbaar te maken voor de mensen zelf. Met behulp van de Waardenpas stellen mensen hun eigen profiel op en leggen die naast de informatie die bekend is over een product, bijvoorbeeld de herkomst, de productiemethode, de milieubelasting, enzovoort. Vervolgens geeft de Waardenpas aan in hoeverre het product matcht met het waardenprofiel van de consument. De Waardenpas maakt het daarmee voor consumenten gemakkelijk om een voor henzelf moreel verant-

woorde keuze te maken bij hun aankopen. Met een Waardenpas zien mensen in welke mate die spanning ook voor hen zelf geldt en wat zij er aan kunnen (en willen!) doen. Een Waardenpas individualiseert daarmee een dilemma dat nu nog blijft steken in abstracties en morele appels.

Het concept Waardenpas wordt momenteel geïntegreerd in de Superwijzer (www.superwijzer.com), een initiatief van Varkens in Nood, maar nu voortgezet door de nieuwe stichting QuestionMark. De eerste beschikbare versie in de vorm van een smartphone app is gericht op vlees- en zuivelproducten en biedt nog weinig mogelijkheden voor interactie met de gebruiker. In een volgende versie wordt het aantal producten uitgebreid en de criteria waarmee producten vergeleken worden. Tevens wordt er gewerkt aan een online community waardoor gebruikers zelf ook informatie kunnen gaan toevoegen. Op deze manier ontstaat een actieve consumentengroep die een bewuste afweging maakt bij de keuze van voedsel. In 2013 moet het concept geheel op eigen benen kunnen staan en beschikbaar zijn voor de consument.

HACCP-light

Zie onderdeel Land- en tuinbouw en agribusiness (hoofdstuk 2.1.2).

Meat Your Own

Zie onderdeel Land- en tuinbouw en agribusiness (hoofdstuk 2.1.1).

Kraamschap+/NieuwVers

Het is voor voedselproducenten moeilijk om innovatieve producten op de schappen van de grote retailers te krijgen. Schapruimte is kostbaar en vaak moeten producenten veel geld betalen om überhaupt toegang tot het schap te krijgen. Kleine, innovatieve producenten hebben die middelen niet. Het idee is om binnen een bestaand retailkanaal een 'Kraamschap' te maken voor innovatieve producten. Social media en journalisten spelen een belangrijke rol bij de selectie van producten die op het Kraamschap mogen, maar ook de consument wordt actief betrokken. Bij gebleken succes kunnen de producten worden opgenomen in het reguliere assortiment en kan de innovatie worden versneld. In 2013 wordt een eerste pilot uitgevoerd in samenwerking met een nieuw retailconcept en in samenwerking met een regionale supermarkt.

Duurzaam zonder logo's

In de voedselketen ontstaat zo langzamerhand een woud aan keurmerken op het gebied van duurzaamheid. Daar kleven nadelen aan. Keurmerken gaan uit van heersende kennis en zijn in het algemeen nogal rigide. Zijn de normen eenmaal gehaald dan is er weinig

prikkel om nog door te gaan met verduurzamen. Willen we verduurzaming stimuleren, dan moeten we zorgen voor een steeds aanhoudende prikkel om te verbeteren en moeten we de borging anders benaderen. In het concept 'Duurzaam zonder logo's' wil InnovatieNetwerk borging via keurmerken vervangen door transparantie van het gehele productieproces. Hiervoor ontwikkelen we samen met ketenpartijen een transparantie-model. Producenten en andere ketenpartijen laten zien wat ze doen en formuleren ambities die ze willen bereiken. Consumenten vormen hier een mening over en ventileren die bijvoorbeeld via de website van de producent of via social media. Zo wordt controle door keurmerkorganisaties vervangen door peer-to-peer controle van gelijkgestemde consumenten. In 2013 wordt samen met ketenpartijen een eerste pilot uitgevoerd.

Good Food Fund

Spaargeld levert de laatste jaren nauwelijks iets op en het vertrouwen in het financiële systeem is sterk gedaald. Aan de andere kant krijgen producenten nauwelijks de kostprijs voor hun producten, omdat veel van de marge elders in de keten terecht komt. Is er ruimte om een financieel product te ontwikkelen waarbij consumenten geld inleggen en waarbij de rente of het rendement in natura wordt uitgekeerd in de vorm van een pakket verse producten? Indien producenten en consumenten rechtstreeks zaken kunnen doen levert dat voor consumenten meer waar op voor hun geld en krijgen producenten meer geld voor hun waar. InnovatieNetwerk ontwikkelt het concept en gaat samen met partijen in de markt na of er ruimte voor een dergelijk financieel instrument bestaat. Hierbij worden verschillende varianten uitgewerkt. Indien een marktpartij gevonden wordt, voeren we in 2013 een eerste pilot uit.

3. Organisatorische aangelegenheden

Organisatieontwikkeling: samen werken, ervaringen delen en leren

Nieuwe werkwijzen in een nieuwe organisatie

De omvorming van InnovatieNetwerk als overheidsorganisatie naar een private stichting zal de nodige veranderingen met zich meebrengen. Hoewel de missie van InnovatieNetwerk hetzelfde zal blijven, “ het ontwikkelen en in de praktijk (doen) brengen van grensverleggende vernieuwingen”, zal de organisatorische context en nieuwe financieringsbronnen nieuwe dimensies in het werk gaan opleveren. Het samen verkennen en ontwikkelen van andere benaderingen en werkwijzen zal extra belangrijk worden.

Op dit moment is nog niet te voorzien welke nieuwe kennis en vaardigheden we nodig hebben om in deze nieuwe organisatie te werken en de organisatie te laten werken. Dat zal werkendeweg steeds duidelijker worden. Daar zullen we met elkaar in moeten investeren, bijvoorbeeld door het individueel of collectief volgen van cursussen, door elkaar te instrueren of met elkaar nieuwe werkwijzen vorm te geven.

De themastaven op maandagochtend zullen het moment zijn en blijven om met elkaar de nieuwe organisatie en werkwijzen te ontwikkelen. Maar het zal ook het moment blijven waarop we elkaar op de hoogte houden, inspireren, adviseren en voor het afstemmen van de werkzaamheden.

Versterken externe leerfunctie?

Onze praktijk, zowel naar inhoud als proces, kunnen voor externe partijen interessant zijn om van te leren. Over de inhoud van ons werk communiceren we aan de hand van innovatieconcepten natuurlijk altijd al via diverse kanalen. Dit blijven we uiteraard doen binnen de hoofdthema's .

Ook over het proces, de gehanteerde aanpakvormen, hebben we in het verleden de nodige publicaties verzorgd. Ook hebben we, al dan niet samen met andere partijen, speciale activiteiten opgezet om deze ervaringen over de aanpak uit te wisselen. Wij zullen hierin vooralsnog geen initiërende rol meer gaan spelen. Uiteraard blijven we natuurlijk wel openstaan voor het delen van ervaringen met anderen.

Monitoring en evaluatie

Voor de nieuwe periode van InnovatieNetwerk zullen we scherp moeten krijgen waar we de komende 4 jaar op afgerekend willen worden. Aan het opstellen van nieuwe criteria zal met het nieuwe bestuur worden gewerkt. De nieuwe context waarin InnovatieNetwerk in de toekomst zal functioneren, zal mede bepalen welke criteria dit zullen zijn. Als deze eenmaal duidelijk zijn, zal een licht systeem van monitoring ontwikkeld en ingezet moeten worden om de voortgang in beeld te brengen.

De informatie die uit het monitoringssysteem komt kan ook als startpunt gelden voor themastaven en/of interne leersessies. Ook kan het een bron van informatie zijn om de communicatiestrategie op te baseren.

Communicatie

De centrale doelstelling van het communicatiebeleid was en blijft dat communicatie primair bij moet dragen aan de ontwikkeling en vooral realisatie van concepten en doorbraken in de praktijk. Om dit doel te bereiken, is het van groot belang dat niet alleen op abstract niveau over ingewikkelde materie wordt gecommuniceerd, maar dat de activiteiten van InnovatieNetwerk toegankelijk worden gemaakt voor een breder publiek, en als motiverend en stimulerend worden ervaren.

De communicatieaanpak heeft de afgelopen jaren geleid tot aanzienlijke media-aandacht voor ons werk en tot positieve beelden in de uitgevoerde imago-onderzoeken. We zullen dan ook de basisfilosofie handhaven. In overleg met het nieuwe bestuur zal bekeken worden of de nieuwe setting gaat vragen om een aangepaste communicatiestrategie. Een eventuele naamswijziging zal in elk geval de nodige impact hebben op de communicatie-uitingen. Uitdaging is dan in elk geval de vraag hoe we de 'merkbekendheid' van InnovatieNetwerk niet geheel verloren laten gaan.

Financiën

De budgettaire ruimte voor 2013 is vergelijkbaar met die in voorgaande jaren.

Voor de programmakosten dient de stichting een subsidieverzoek in. De apparaatskosten worden zoveel mogelijk met gesloten beurs voor rekening genomen van het Ministerie van EZ.

Programmakosten

Innovatie betekent voortdurend bijsturen en omgaan met mee- en tegenvallers. Dit laat geen gedetailleerde budgettoewijzing per project toe. Onderstaand is de budgettaire verdeling op het niveau van de domeinen aangegeven, waarbij rekening is gehouden met de kosten van allianties en de projecten die doorlopen per domein. In de laatste kolom is aangegeven welk kasbudget het eerste half jaar in 2013 nodig is.

Omschrijving	Budget (x € 1.000)	Liquiditeitsprognose eerste halfjaar 2013
Land- en tuinbouw en agribusiness (*)	1320	425
Natuur, landschap en ruimte (**)	940	225
Voeding	770	175
Organisatieontwikkeling	50	25
Communicatie	300	150
Overige themaoverstijgende activiteiten	20	0
Reservering voor materiële uitgaven	8	
Totaal	3.408	1.000

*) *Inclusief SIGN, Courage, Kiemkracht en Noordzeevisserij.*

**) *Inclusief STIRR.*

Bijlage 1:

Afgesloten concepten

Land- en tuinbouw en agribusiness

InnoFisk

Op 3 februari 2012 werd in Volendam de reproductiefaciliteit van Glasaal Volendam BV geopend. Daarmee is een start gemaakt met de ambitie om op commerciële schaal glasaal te gaan produceren. Enerzijds zal dit zijn ten behoeve van de kweek van paling in aquacultuur, anderzijds om glasaal of jonge aal te kunnen uitzetten. Op 27 april 2012 werd de faciliteit bezocht door Chris Buijink, SG van het Ministerie van Economie, Landbouw en Innovatie. Hij noemde het initiatief een schoolvoorbeeld van samenwerking in de 'gouden driehoek' van bedrijfsleven, overheid en kennisinfrastructuur. Momenteel worden regelmatig bevruchte eieren geproduceerd terwijl ook al larven zijn verkregen. Daarmee is aangetoond dat de faciliteit geschikt is als kraamkamer. De volgende stap is de doorkweek van larven naar respectievelijk wilgenbladlarven en glasaal. Om dit mogelijk te maken is het juiste voer nodig. Contacten met dierentuinen waar dit voer mogelijk beschikbaar is, zijn gelegd. Er wordt ook gewerkt aan een breder Nederlands netwerk van voer voor juveniele vissen. Wanneer dit netwerk is opgezet (waarvan de basis al is gelegd) beëindigt InnovatieNetwerk de activiteiten binnen het concept InnoFisk. Er ligt dan een prima basis voor partijen om dit verder zelf tot een succes te maken.

SIGN

Gecertificeerde kruidenketen

De wetgeving voor claims van gezonde voeding is zodanig complex, dat SIGN een pragmatische oplossing gecommuniceerd heeft naar alle telerscoöperaties. Wat namelijk wel is toegestaan, is om inhoudsstoffen te vermelden: de antioxidanten, lycopene, seleen etc. Op een los van de producent gehoste site kan daarnaast gevalideerde informatie komen over gezondheidsaspecten, maar deze mag niet gekoppeld zijn aan de aanbieder van de producten. Dit concept is afgesloten; in nieuwe projecten zoals Food Events komen andere manieren aan bod om gezondheid en voeding te koppelen.

Zingevende kas

Het benutten van een kasachtig gebouw in de stedelijke omgeving voor de relatie met de tuinbouw in combinatie met maatschappelijke functies is doorontwikkeld in de vorm van nieuwe projecten: de Rotterdamse Stadskas en de Verticale kas als icoonproject voor het Westlad.

Plukrollator

Welke waarde kan de tuinbouw bieden aan de zorginstellingen? Wat begon als Plukrollator is in 2012 doorontwikkeld in de vorm van Food Events en de toepassing van Bouwen met Groen en Glas.

Kiemkracht

Biobased Economy

Kiemkracht heeft bovendien een substantiële bijdrage geleverd aan het vormgeven van de Biobased Economy. Dit betrof de transitie naar een economie gebaseerd op het herwaarderen van hernieuwbare grondstoffen voor chemische en energie toepassingen volgens het biocascaderingsprincipe. De Kiemkracht-activiteiten hebben mede geleid tot het oprichten van het Dutch Biorefinery Cluster en de oprichting van het project BioCab met het deelproject BioNPK omtrent recycling van nutriënten uit hernieuwbare grondstoffen. In dit deelproject worden testen gedaan met teruggewonnen fosfaatmeststof struviet. Hiervan worden de terugwinningsprocessen geoptimaliseerd door SuikerUnie en Duynie en de landbouwkundige werking als meststof onderzocht. Het Productschap Akkerbouw participeert in het Dutch Biorefinery Cluster en het Masterplan Mineralen Management is projectpartner in BioCab. In het kader van Biobased Economy heeft Kiemkracht ook het concept Biocomposieten gepromoot. Voor dit concept is een treindeur van vlas-hennep en (bio)epoxy harsen gemaakt. Deze treindeur is op vele tentoonstellingen aanwezig geweest. Het concept Biocomposieten is nog steeds interessant.

Natuur, landschap en ruimte

Herinnerd Groen

In dit concept is een nieuwe wijze van burgerparticipatie beproefd door de openbare ruimte te ontwerpen op basis van jeugdhervormingen die bewoners hebben aan natuur en groen. Het concept is in pilotvorm toegepast in een typische stadswijk in Dordrecht

(Wielwijk). De officiële naam van de in 2011 geopende tuin is de 'Tuin der Herinnering'. Het concept is overgedragen aan Buitenruimte dat gaat kijken naar verdere verspreiding.

Uitzichtgarantie

Basisgedachte is dat een bewoner betaalt voor een blijvend vrij uitzicht vanuit zijn huis aan bijvoorbeeld een agrariër die de grond bezit waarop de bewoner uitkijkt. In de afgelopen periode is het concept uitgewerkt in een samenwerkingsverband tussen Nationaal Groenfonds, de WERV-gemeenten en InnovatieNetwerk. In 2012 is een eerste voorbeeldcontract afgesloten en heeft Nationaal Groenfonds de verdere verspreiding van het concept en de ondersteuning van eerste toepassingen voor haar rekening genomen

Singelgolf

Golf als versterking van de economische basis van het landbouwbedrijf, drager van ruimtelijke kwaliteit en een unieke golfbaan die loopt als een lint over meerdere landbouwbedrijven. Op verzoek van twee gemeenten in de provincie Groningen heeft InnovatieNetwerk in 2011 geparticipeerd in een haalbaarheidsstudie naar een Singelgolfbaan in deze gemeenten. Nadere besluitvorming op basis van de resultaten heeft geleid tot een volgende stap waarin gezocht zal worden naar een geïnteresseerde ondernemer om de verdere uitwerking mee op te pakken. Vooralsnog is deze ondernemer niet gevonden.

Voeding

Celebrate Food / Lazuur

Ruim zeven jaar geleden presenteerde InnovatieNetwerk het concept Celebrate Food: een visie op de supermarkt van de toekomst. In april 2012 werd het derde Celebrate Food boekje uitgebracht. Daarmee stonden we meteen aan het begin van een nieuw hoofdstuk: de opening van de eerste Lazuur-vestiging van Nederland. In 2012 zijn in Wageningen de deuren open gegaan van een Lazuurmarkt. De eigenaar is optimistisch en heeft grootse plannen voor meer vestigingen door het hele land. En dat vormt dan ook meteen een prachtige afsluiting van het Celebrate Food concept: Lazuur ontstijgt de status van een idee en doet zijn intrede in de commercie.

Streekstations

Direct langs de snelweg je boodschappen doen en recreëren, waarbij het versaanbod voor minimaal 50% uit de omliggende regio komt. Zo wordt de afstand tussen producent en consument minimaal en dragen snelweggebruikers bij aan het agrarisch landschap

waar zij dagelijks doorheen rijden. In 2012 is een intentieverklaring getekend door de gemeenten Houten en Nieuwegein en betrokken marktpartijen voor het realiseren van een streekstation aan de A27. De betrokkenheid van InnovatieNetwerk bestaat nog voornamelijk uit het bewaken en borgen van de uitgangspunten.

De Kenniskeuken – Voedingszorg voor chronisch zieke kinderen

Op scholen voor langdurig zieke kinderen (LZK-scholen) is een zekere traditie met voedingszorg. Maar die zorg staat onder financiële druk en heeft ook geen doorwerking naar chronisch zieke kinderen in het reguliere onderwijs. Dat is *lose-lose*. Door aan de voedingszorg op LZK-scholen een onderzoeks- en voorlichtingsfunctie te koppelen, wil InnovatieNetwerk een nieuwe, ditmaal lang houdbare traditie realiseren. Er is in 2012 een onafhankelijke stichting De Kenniskeuken opgericht die tot doel heeft om kennis over voeding voor chronisch zieke kinderen te (laten) ontwikkelen en te verspreiden. InnovatieNetwerk heeft de stichting geholpen op eigen benen te staan.